

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ**

**НАВЧАЛЬНО – МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
ДИСЦИПЛІНИ ПРОФІЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ**

ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРАВА

**ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ, ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ,
ЛАТИНСЬКІ ЮРИДИЧНІ ВИЗНАЧЕННЯ, ПРАВИЛА ТА
ТЕРМІНИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 081 «ПРАВО»**

2020

УДК 340

Б39

Укладач І.А. Безклубий, докт.юрид.наук, професор

Рецензент Карпунцов В.В., доктор юридичних наук

Відповідальний за випуск Є.В. Перегуда, д-р. політ. наук, професор

Затверджено на засіданні кафедри політичних наук, протокол №12 від 17 червня 2020 року.

Безклубий І.А.

Основи римського права. Навчально-методичний комплекс дисципліни для студентів спеціальності 081 «Право». Київ-Тернопіль: КНУБА, ФО-П Шпак В.Б., 2020. 72 с.

Містить тематику та зміст лекцій, плани семінарських занять та рекомендації з їх підготовки, латинські юридичні визначення, правила та терміни, завдання для самостійної роботи, список рекомендованої літератури.

Призначено для студентів спеціальності 081 «Право».

© Безклубий І., 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ, ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, ЛАТИНСЬКІ ЮРИДИЧНІ ВИЗНАЧЕННЯ, ПРАВИЛА ТА ТЕРМІНИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	6
Змістовий модуль I. ПРАВОВА КУЛЬТУРА РИМУ ТА СИСТЕМА ПРИВАТНОГО ПРАВА	6
КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ I	45
Змістовий модуль II. РЕЧОВЕ ПРАВО ТА ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	47
КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ II	62
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ	64
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68

ВСТУП

Римське право (*iura populi Romani*¹) – джерело інтелектуальних сил, здатних допомогти Людині успішно долати лабіринти свого життєвого шляху. Мета цього посібника надати студентам доступ до знань з дисципліни «Основи римського права», який є однією з провідних навчальних дисциплін спеціальності «Право». Римське право, з його безпосереднім універсальним впливом на сучасне праворозуміння, є важливим і цікавим предметом дослідження для здобувачів вищої освіти. Навчальна дисципліна «Основи римського права» спрямована на можливість пізнання античної правової культури Стародавнього Риму, її впливу на розвиток сучасної юриспруденції, в цілому, та цивілістики, зокрема; підготовку студентів до вивчення ряду основних та спеціальних юридичних дисциплін приватного та публічного права. Курс навчальної дисципліни передбачає глибоке вивчення студентами інститутів римського приватного права, спеціальної юридичної літератури та правових джерел римського права, основних правових понять, термінів та дефініцій.

Попередні вимоги до опанування навчальної дисципліни передбачають, що студенти мають знати історіографічні та теоретичні засади правового регулювання суспільних відносин в Римі; основні принципи, функції, юридичні характеристики правових інститутів римського приватного права; процес рецепції римського права в систему національного права європейських країн; літературні та правові джерела, окремі поняття, терміни, визначення, дефініції, юридичні категорії римського права. Вміти визначати поняття класичних цивілістичних інститутів; за допомогою правових методів розв'язувати цивілістичні казуси, оперувати приватно-правовими категоріями; надавати правову характеристику класичним договірним конструкціям. Володіти спеціальною цивілістичною термінологією, навичками застосування латинсько-мовних дефініцій та методами пошуку літературних та правових джерел римського права. В межах навчальної дисципліни передбачено

---

¹ У першій книзі Дигестів Юстиніана (*Digesta Iustiniani*) наведено формулу запропоновану Ульпіаном (*Ulpianus*), що відображає суть елементів цього права, яке утворюється з норм публічного та приватного права. Див.: D.1.1.2 The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

набуття студентами необхідних загально-теоретичних і спеціальних правових знань про правову культуру Стародавнього Риму та особливості рецепції римського права в системі сучасного європейського права.

Місце дисципліни. В системі підготовки фахівців у сфері правознавства навчальна дисципліна «Основи римського права» є однією з ключових складових комплексної підготовки бакалаврів спеціальності «Право».

Зв'язок з іншими дисциплінами. Навчальна дисципліна «Основи римського права» закладає базові знання з основних положень, принципів, правових категорій, понять та термінів, що застосовуються в циклі дисциплін професійної та практичної підготовки, зокрема «Цивільне право», «Міжнародне приватне право», «Сімейне право», «Житлове право», «Трудове право», «Господарське право» тощо.

Структура курсу. Дисципліна вивчається з застосуванням кредитно-модульної системи (КМС) і складається з двох змістових модулів. Перший змістовий модуль складають теми 1-8, другий – теми 9-16.

Перший змістовий модуль (ЗМ 1) містить знання з наступних питань: правова культура Риму; поняття приватного права; джерела римського права; судова система; позови; особи; сімейні правовідносини; спадкове право. У другому змістовому модулі (ЗМ 2) вивчають питання: поняття та види речового права; володіння та його види; право власності; права на чужі речі; вчення про зобов'язання; договірні зобов'язання; окремі види договорів; позадоговірні зобов'язання.

З найбільш важливих тем курсу проводяться семінарські заняття. На них можуть використовуватись різні форми та методи контролю знань студентів: доповіді, експрес-опитування, доповнення відповіді, вільна дискусія, співбесіда, обговорення рефератних повідомлень, розв'язання казусів, виконання самостійних і контрольних робіт, індивідуальні завдання та інші. Рівень знань, підготовленості, ерудиції, активності студентів на семінарах оцінюється викладачем самостійно.

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ, ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, ЛАТИНСЬКІ ЮРИДИЧНІ ВИЗНАЧЕННЯ, ПРАВИЛА ТА ТЕРМІНИ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Змістовий модуль I

ПРАВОВА КУЛЬТУРА РИМУ ТА СИСТЕМА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Тема 1. Правова культура Риму

Лекція 1. Вступ до курсу «Основи римського права»

Система викладання дисципліни.

Римське право як предмет вивчення.

Мета вивчення римського приватного права та його значення римського права для сучасного юриста.

Римська держава: виникнення, розвиток, падіння. Політичний устрій та публічний порядок.

1. На початку вивчення основних інститутів римського приватного права слід згадати все, що знаємо про більш як тисячолітню епоху Риму з курсів правознавства, історії, географії, літератури, мови тощо, аби бути готовим цілковито зануритись у світ правди про правові явища та людські цінності. Формальність і певна сухість правової норми, які мають місце в будь-якій сфері юриспруденції, у римському праві обрамлені живими ідеями та глибокими інтерпретаціями, влучними висловами та філософськими дефініціями, яскравими фактами та несподіваними казусами².

Форми викладання та методи навчання цієї дисципліни спрямовані на проведення правового аналізу системи римського приватного та публічного

---

² *Безклубий І.* Загальна характеристика римського приватного права // в кн. Римське приватне право. Практикум: навчальний посібник. / за ред. Р.А. Майданика та Рябоконя Є.О. К: Алерта, 2021. с. 12.

права. Система викладання дисципліни «Основи римського права» передбачає: вивчення історико-теоретичних основ догми римського права та його рецепції в правопорядках держав Європи періодів середньовіччя, нової та новітньої історії; ознайомлення з інститутами державного управління та правовими інститутами публічного права Риму; ознайомлення з основними конструктивно-догматичними проблемами цивільного права, що зберігають своє науково-практичне значення в сучасних умовах праворозуміння; вивчення правових інститутів приватного права, зокрема, інститутів особи та сімейного стану, речового права, зобов'язального права та спадкового права; оволодіння навичками розв'язання казусів.

2.Предметом вивчення дисципліни «Основи римського права» є: правова культура Риму; історія та система римського права; особливості феномену рецепції римського права та правового регулювання публічних і приватно-правових відносин; правові інститути та казуїстика римського приватного права; основні конструктивно-догматичні проблеми цивільного права, що зберігають своє науково-практичне значення в сучасних умовах праворозуміння. В системі підготовки фахівців у сфері правознавства навчальна дисципліна «Основи римського права» є однією з ключових складових комплексної підготовки бакалаврів спеціальності «Право». Навчальна дисципліна «Основи римського права» закладає базові знання з основних положень, принципів, правових категорій, понять та термінів, що застосовуються в циклі дисциплін професійної та практичної підготовки, зокрема «Цивільне право», «Міжнародне приватне право», «Сімейне право», «Житлове право», «Трудове право», «Господарське право» тощо.

3.Мета вивчення римського права бути на порядок ближче у своєму прагненні в отриманні знань у сфері сучасної юриспруденції. Завдання дисципліни спрямовані на досягнення студентами таких компетентностей як: здатність у відповідності до методологічних засад застосовувати загальні та спеціальні знання з теорії приватного права; здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми цивільно-правового регулювання суспільних відносин; здатність до проведення класифікації та тлумачення цивільно-правових норм; здатність проведення порівняльно-правового аналізу інститутів приватного права Риму та сучасного цивільного права. Значення римського права полягає в тому, що воно здійснило повний

переворот, докорінно змінило все наше юридичне мислення. Римське право стало, так само як християнство, культурним елементом нового світу³. У своїй доповіді «Про значення науки римського права»⁴ Л. Казанцев підкреслює, що в теорії цивільного права, римське право являє собою першу наукову форму цивільного права взагалі та що в жодному праві немає настільки багато перевірених довгим досвідом юридичних істин, як у праві римському.

4. Основою становлення SPQR⁵ була *політика воїна*, яка полягала в незмінному захисті свого роду та в наполегливій окупації земель, що оточували Рим і *політика юриста*, з її концентрацією зусиль на формуванні принципів, спрямованих на захист державного та приватного інтересу. Розвиток політичної системи Риму можна окреслити в межах наступних історичних етапів:

МОНАРХІЯ – 753 – 510 до н.е.

РЕСПУБЛІКА – 510 – 27 до н.е.

ПРИНЦИПАТ – 27 до н.е. – 284 р. н.е.

ДОМІНАТ – 284 – 565 р.

Зазначені історичні віхи співпадають з історичним етапами розвитку юридичної системи Риму:

1. КВИРИТСЬКЕ ПРАВО – 753 – 130 р. до н.е.

2. КЛАСИЧНЕ ПРАВО 130 р. до н.е. – 230 р. н.е.

А) Рання класика – 130 р. до н.е. – 30 р. до н.е.

В) висока класика – 30 р. до н.е. – 130 р. н.е.

С) Пізня класика 130 р. – 230 р.

3. ПОСТКЛАСИЧНИЙ ПЕРІОД ПРАВА – 230 р. – 527 р.

4. ПРАВО ЕПОХИ ЮСТИНІАНА – 527 р. – 565 р.

Дослідження вчених про появу на Апеннінському півострові різних народів і племен є незавершеним. Сьогодні дослідники нараховують їх більше п'ятидесяти. Найбільш ранніми прибульцями були, скоріш за все,

---

³ *Иеринг Р.* Избранные труды. В 2 т. Т. II. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – с. 28.

⁴ Див.: *Казанцев Л.* Значение науки римского права. / в кн. 1 Римське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І.С. Гриценка ; уклад. : І.С. Гриценко, В.А. Короткий, – К. : Либідь. – 2010. с. 207—218.

⁵ Скорочене офіційне найменування римської держави – лат. *Senatus populus que Romanus* – сенат і народ римський.

греки (до третього тисячоліття до н. е.), а декілька пізніше приходять італіки і кельти. Ця група не була єдиними мешканцями півострову. Вони були оточені численними і різнорідними племенами. Найголовнішими з них є: *лигури* на північному сході, *япиги* на півдні і *етруски* на північному заході. Всі ці племена проникли до Італії, мабуть, раніше італіків, і деякі з них, мабуть, не з півночі, а з півдня — шляхом Середземного моря⁶. Племена осіли невеликими общинами — *civitates*. Однією з таких общин був Рим, який того часу ділилося на 3 триби: 30 курій і 300 родів (*gentes*). Таким чином, виникає держава, яка охоплює окремі до цього незалежні роди своєю вищою організацією.

У *царський період* всі функції держави зосереджувалися в руках царя (*rex*). Він є і верховним полководцем народу, і охоронцем внутрішнього порядку, і представником народу перед богами. Як верховний жрець він стежить за здійсненням загальнонародних жертвопринесень. Рим це не *династична* монархія. Дорадчу функцію в цей період виконував сетат (*senatus*), який складався з усіх родових старійшин. Сенат обговорює за пропозицією царя ті або інші питання, та його висновки (*senatusconsulta*) принципово мають значення порад, для царя вони юридично не обов'язкові.

Також, елементом державного устрою є *народне зібрання*, тобто збори всіх дорослих (здатних носити зброю) повноправних громадян (тобто патриціїв). У основу організації цих народних зібрань покладено поділ на курії, тому і самі збори називаються *comitia curiata*. або (за способом свого скликання, через глашатаїв). *Народне зібрання* скликається за ініціативою царя, який і вносить туди свої пропозиції. Пропозиції ці в зборах не дебатовались, а лише приймалися або відкидалися. Збори вирішували найважливіші питання внутрішньої і зовнішньої політики, такі питання, як, наприклад, про оголошення війни, або про укладення миру.

У *період республіки* з невеличкої общини Рим перетворюється на потужне, досить значне в політичному та економічному сенсі, багате, обширне територіальне утворення. Вигнання царів (510 р. до н. е.), перемога Риму у повстанні латинських племен та багатьох війнах стали поштовхом у поширенні свого панування далеко за межі Лаціума. Рим вступає у відносини різного юридичного характеру між собою і

---

⁶ Див.: Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002. – с. 15-16.

італійськими *civitates*. Утворювались нові триби. Вплив Риму переходить за межі Італії. Неіталійські землі залежали від Риму, їх називали *провінціями (provincia)*. Управління неіталійськими землями з погляду римлян носило характер військової окупації.

За часів *принципату* зберігаються основні елементи державного управління, що мали місце за республіки. Влада виражає себе в старих республіканських поняттях, імператор є *прінсепс*, тобто тільки як би перший між рівними. Проте, цей період є перехідним до періоду абсолютної монархії. Процес цього перетворення починається з *падіння народних зібрань*. Спочатку вони ще скликаються, але вже тільки більше для форми, їх законодавча функція і вибір магістратів зводяться до простого затвердження пропозицій імператора або сенату. З падінням народних зборів, найвищим органом державної влади залишаються *сенат і імператор*. До сенату переходять тепер всі колишні права і функції народних зібрань. Імператор фактично бере все більше влади, хоча сенат залишає за собою юридичну силу схвалення основних державних питань, тобто сенат є єдиним законодавчим органом. *Імператор* якого-небудь сталого офіційного титулу не має; він іменується *imperator, Augustus*, але найчастіше — *прінсепс*, унаслідок чого сам цей період прийнято *називати періодом принципату*. Імператор і сенат повинні були діяти разом, взаємно доповнюючи і підтримуючи один одного. Проте, гармонії не відбулося, що врешті-решт закінчується перемогою імператорської влади.

Місцеве управління Італії формується на засадах муніципального самоврядування. Муніципальні народні зібрання зникають, а їх функції переходять до муніципального сенату (*decuriones*). Положення провінцій в цей період покращується. *Управління провінцій* здійснюється сенатом проконсулів. Період принципату характеризується поширенням римського громадянства на жителів провінцій, що у свою чергу, спричинило *розповсюдження римського права на всю територію імперії*.

Період *абсолютної монархії (домінату)* пов'язаний з реформами Діоклетіана та Костянтина, за якими імператор визнається абсолютним монархом. Тепер він не *прінсепс*, не «перший між рівними», а володар (*dominus*) «Божію милістю». Також, цей період знаменується поділом імперії на Східну і Західну, (*Oriens і Occidens*), які залишаються двома половинами одного державного цілого. Розділення держави завершується

створенням столиці східної частини — Константинополя та іншого сенату — Константинопольського. Імператори, які тепер називаються *Augusti*, обирають два *Caesares*, які і стають їхніми наступниками. Проте, у 476 р. варвари підкорюють Західну Римську імперію, знищуючи примарну єдність цих двох частин. За допомогою Юстиніана об'єднання було відновлено, але, після його смерті, Захід відривається знов і цього разу вже остаточно, а для Сходу кінчається Рим і починається Візантія.

Встановлення абсолютної монархії спричиняє за собою перш за все *падіння сенату*. Цьому немало сприяло перенесення столиці до Константинополя і установи другого, Константинопольського, сенату, унаслідок чого обидва сенати опустилися до ступеня простих міських рад. Від колишнього загальнодержавного значення у сенату залишається тільки одна порожня форма: а) сенату повідомляються нові закони для зведення; б) сенату доручається іноді розслідування кримінальних справ і в) *de jure* сенату належить обрання нового імператора, хоча, як сказано вище, це право зводиться до санкціонування того, хто був вже або призначений як цезар, або проголошений військом⁷.

Лекція 2. Рецепція та система римського права

Поняття правової культури Риму.

Рецепція римського права в Європі та Україні.

Література з римського права.

Система римського права.

Інститути приватного права та публічного права.

1. У різні часи людська цивілізація зазнавала різного роду потрясінь, але, за ними завжди відбувалось відновлення. В цих процесах важливу роль відігравали історичні великі переселення народів, які з собою несли найдорогоцінніший здобуток – свою культуру. Термін культура вживається у розумінні об'єднуючого чинника найважливіших здобутків різних пластів життєдіяльності того чи іншого народу. Доправова культура Риму

---

⁷ Див.: *Покровский И.А.* Там само. – с. 192.

розкривається через звичаї і традиції (лат. *mores*) значної кількості корінних племен і народів, і тих, які приходили на Апеннінський півострів з причорноморських степів, Малої Азії, Балкан, Греції, Піренеїв і з-за Альп і Карпат⁸. Тисячолітня мудрість пращурів римлян стала цінним джерелом при формуванні системи римського права. *Правова культура Риму уособлює багатовіковий досвід римського народу, що ґрунтується на засадах звичаїв і традицій, утворюючи цілісну універсальну систему правових принципів і норм добра і справедливості.*

2. Рецепція (*receptio*) означає запозичення. Багатий досвід і теоретична думка правознавців Стародавнього Риму надали поштовх у розвитку західної традиції права. Сучасний правовий супровід цивілізаційного розвитку суспільства містить у своїй основі принципи, інститути, конструкції римського права, які перевірені століттями правозастосовної практики. Нажаль, історія наводить приклади, коли використовуючи лише позитивістські юридичні механізми, процесам соціального, економічного, політичного спрямування завдається потужного удару, що, у свою чергу, призводить до суттєвого гальмування розвитку суспільства та зламу певних гуманітарних конструкцій. Для того, щоб уникнути цих негативних наслідків, застосування юридичних норм має відбуватись у відповідності до правової культури та традиції природного права. Саме така ідея була започаткована принципами преторського права. Велич римського права – це відображення культури, звичаїв, традицій багатьох племен і народів, що населяли архаїчну територію сучасної Європи та нащадки яких, мали б намагатись сьогодні зберегти ці людські цінності. Заслуга римських правознавців полягає у спробі узагальнити родові приписи щодо правил поведінки племен, що утворили Рим і законів народів і держав, що підпали під його юрисдикцію, з метою розробки власної правової системи, яка у свою чергу, сама стане предметом подальшої рецепції на теренах середньовічної, нової, новітньої та постновітньої історії Європи⁹. *Рецепція римського права – це запозичення цілісних, універсальних принципів, понять, інститутів та*

---

⁸ У книзі *Delia Guasco Popoli Italici : l'Italia prima di Roma*. Firenze, Italy : Giunti, 2007. автор описує звичаї та соціальне життя таких племен як: *Apuli, Boi, Etruschi, Irpini, Itali, Umbri, Venedi, Volsci, Latini, Lapigi, Opici, Sabini, Sardi* та ін.

⁹ *Безклубий І.* Шляхом рецепції римського права // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с.8.

норм, розроблених юриспруденцією Риму в системах країн континентального права.

3. Сучасна учбова та наукова література сповнена чисельними тематичними роботами з римського права. Але цілісних джерел з історії права Риму юристи нам не залишили, окрім повідомлень, що містяться в інституціях (*Institutiones*). Тому сьогодні, дослідники здійснюють свої висновки про римське право, не лише із збережених до нашого часу окремих елементів кодифікації Юстиніана, але й, з творчих джерел поетів, істориків, землемірів, архітекторів та ін. Серед відомих авторів творів про історію Риму слід назвати: Помпонія, Таціта, Тіта Лівія, Діонісія Галікарнаського, Плутарха, Полібія, Цицерона, Плінія, Фронтіна, Варрона, Феста, Плавта, Горація та ін. Широке наукове дослідження історії римського права почало розвиватися тільки з початку ХІХ сторіччя, з появою так званої *історичної школи* в юриспруденції. Пробудження інтересу до історії римського права співпало зі встановленням нового, критичного методу в дослідженні римської історії взагалі. Ініціатором цього критичного відношення до римської традиції з'явився германський учений Нібур; його Римська історія (1811 — 1812гг.) склала в цьому відношенні епоху. Той же Нібур в 1816 році виявив в бібліотеці Веронського собору рукопис повного згаданого вище твору Гая — *Institutiones*, яке проливало світло на багато питань історії римського права. Це відкриття ще більш сприяло пробудженню історичного інтересу¹⁰. У цей період і дещо пізніше з'являються роботи з римського права Пухти, Савінї, Ієрінга, Келлера, Кости, Карлови, Моммзена, Перніса, Муромцева, Дидинського, Грімма, Покровського, Кистяківського, Мітюкова, Хвостова, Сінайського, Фохти та інших. Для вивчення цього курсу студентам рекомендована наступна навчальна література: підручник відомих українських романістів професорів О. Підпригори та Є. Харитонова «Римське право» (Юрінком інтер, 2015) та навчальний посібник Харитонова Є.О. «Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу» (Одеса, 2016); чеського романіста Мілана Бартошека «Римское право: (Понятия, термины, определения)» (Юрид. лит., 1989); іспанського автора Гарсія Гаррідо М.Х.

---

¹⁰ Див.: Покровский И.А. Там само. – с. 10.

«Римское частное право: Казусы, иски, институты» (Статут, 2005); італійця Джонаро Франчозі «Институционный курс римского права» (Статут, 2004); Д. Дождева «Римское частное право» (Изд. гр. ИНФРА М-НОРМА 2 изд. 2005); Й. Покровського «История Римского права» (Харвест, 2002); Савіньї Ф.К. фон. «Система современного римского права» (Статут; Центр исследов. права им. Савиньи, 2012); література польською мовою: Agnieszka Kasprzak, Jerzy Krzynowek «Prawo rzymskie» (Wydawnictwo С. Н. Beck, 2002) та Marek Kuryłowicz «Prawo Rzymskie: Historia Tradycja Wspolczesnosc» (Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2013).

4.В основі формування римського права лежать звичаї і традиції племен і народів, які були зосереджені в колі інтересів Риму. Царський період характеризується саме тим, що регулювання відносин відбувається відповідно до звичаїв (*moris maiorum*), які поступово формують квіритське право *ius civile* (право римлян *quirites*), яке було вузько національним (регулювало майнові відносини лише між римськими громадянами) та досить формальним (суворе дотримання норм закону *Lex*). Розвиток торговельних відносин з іноземцями сприяв виникненню на основі *ius civile*, права народів (*ius gentium*), яке регулювало відносини римлян з переґринами (іноземцями). Захоплюючи інші землі, держава розширювала діяльність преторів та магістратів, які своїми едиктами, коментарями, тлумаченням, впровадженням правових принципів та ідей, на ґрунті *ius civile* та *ius gentium* утворює право преторське (*ius honorarium*). Зазначені історичні етапи розвитку римського права вели його до утворення цілісної правової системи, яка з часом закріплює дуалістичний підхід поділу права на приватне та публічне. У своїй дефініції відомий римський юрист Ульпіан зазначає: «*Omne jus publicum est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*»¹¹ – публічне право відноситься до стану всієї римської держави, приватне – до користі окремих осіб. Майнові відносини громадян регулювалися за допомогою *диспозитивного* (за рівними умовами) методу нормами приватного права. При регулюванні відносин,

---

¹¹ Див.: D.1.1.1.2 The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

в яких був інтерес держави, на основі *імперативного* (наказового) методу, застосовувалися норми публічного права.

5. Римське приватне право не мало свого розгалуження, як це є в сучасному праві, коли норми приватного права утворюють галузі цивільного, сімейного та торгівельного (комерційного) права. В Римі майнові, сімейні, торгівельні відносини регулювалися окремими нормами, об'єднаними в правові інститути, які, мали своє місце в системі приватного права. Правовими інститутами римського приватного права є: речове право, зобов'язальне право, спадкове право, сімейне право. Норми публічного права Риму регламентують релігійну сферу, діяльність органів держави, питання кримінальної відповідальності та інші суспільні відносини підпорядкування владі.

Семінарське заняття 1.

Правова культура Риму

- 1.Значення римського права для сучасного юриста.
- 2.Система вивчення римського права.
- 3.Політичний устрій та публічний порядок в Римі.
- 4.Поняття правової культури Риму.
- 5.Рецепція римського права в Європі та Україні.
- 6.Література з римського права.
- 7.Система римського права.
- 8.Інститути приватного права та публічного права.

Юридичні визначення, правила та терміни:

1. Вступ – *introducta*
2. Публічне право – *ius publicum*
3. Приватне право – *ius privatum*
4. Цивільне право – *ius civile*
5. Право народів – *ius gentium*
6. Преторське право – *ius praetorum*
7. Природне право – *ius naturale*
8. Природний розум – *naturalis ratio*
9. Писаний розум – *ratio scripta*

10. Суворий закон, але це закон – *Dura lex, sed lex*
11. З точки зору чинного закону – *De lege lata*
12. З точки зору майбутнього закону – *De lege ferenda*
13. Звичай править законом – *Mos legem regit*
14. Закон не має зворотньої сили – *Lex prospicit, non respicit*
15. Закон завжди точний – *Lex semper certa est*
16. Право – це наука про те, що добре та справедливе – *Jus est ars boni et aequi*
17. Закони з усіма говорять однаковим голосом – *Leges cum omnibus semper una atque eadem voce loquuntur*
18. Закони людські народжуються, живуть та помирають – *Leges humanae nascuntur, vivunt et moriuntur*

Завдання для самостійної роботи

Вивчити дефініції:

1. Суворий закон, але це закон – *Dura lex, sed lex*
2. З точки зору чинного закону – *De lege lata*
3. З точки зору майбутнього закону – *De lege ferenda*
4. Закон не має зворотньої сили – *Lex prospicit, non respicit*
5. Закон завжди точний – *Lex semper certa est*
6. Право – це наука про те, що добре та справедливе – *Jus est ars boni et aequi*
7. Право полягає в силі – *Jus est in armis*
8. Публічне право не може бути змінено домовленістю приватних осіб – *Jus publicum privatorum pactis mutari non potest*
9. Справедливість – це підкорення писаним законам – *Iustitia est obtemperatio scriptis legibus*
10. Закон має бути стислим – *Legem brevem esse oportet*

Література:

1. Безклубий І. Шляхом рецепції римського права // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 7-13.

2. Бойко І. Особливості впливу римського приватного права на розвиток цивільного законодавства в Україні // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 28-36.
3. Харитонов Є., Харитонova О. Феномен рецепції римського права і суміжні правові явища // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 14-35.
4. Дронніков В.К. Римське приватне право. – К., 1962.
5. Бірюков Ю.М. Государство и право Древнего Рима. – М., 1969.
6. Катрич В.М. Государство и право Древнего Рима. – К., 1974.
7. Рясенцев В.А. Сборник схем по римскому гражданскому праву. – М., 1979.
8. Савельев В.А. История римского частного права. – М., 1986.
9. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности, государства. Соч. 2-е изд. Т. 21.
10. Подопригора А.А. Схемы по римскому гражданскому праву. – Пенза, 1991.
11. Подопригора О.А. Основи римського приватного права. – К., 1995.
12. Хутыз М. Римское частное право. – М., 1994.
13. Подопригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. Вид. 3 –є, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
14. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа ИНФРА – М НОРМА, 1996.
15. Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002.
16. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. – М.: Юрид. лит., 1989.
17. Римское частное право: Учебник под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994.
18. Пам’ятники римського права: Закони XII таблиц. Институции Гая. Дигести Юстиниана. – М.: зеркало, 1997.
19. Подопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник.. К.: Юрінком інтер, 2009 – с. 576.

20. Газиева И.А. Латынь и римское право: учеб. для вузов - М.: Экзамен, 2004.
21. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Издание 2-е, – М.: 2005.
22. Гетьман-Павлова Римское частное право. Курс лекций в схематическом изложении. Учебное пособие. М.: Юристь, 2005.
23. Скрипилев Е.А Основы римского права. М.: 2005.
24. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.
25. Новицкий И.Б. Римское право. 7-е изд., М.: Теис, 2005.
26. Джонаро Франчози Институционный курс римского права. М. 2005.
27. Дигесты Юстиниана. Перевод на русский язык с параллельным латинским текстом, в восьми томах. М. Статут. 2005.
28. Кудинов О.А. Римское право. Курс лекций: учебное пособие для вузов. – М.: Экзамен, 2007.
29. Рехтина И.В. Правовая определенность (*res judicata*) в истории права Древнего Рима // История государства и права : научное-право издание / Изд. группа «Юрист». – М., 2011. – № 22. – с. 43-46.
30. Римське право в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. / за ред. І.С. Гриценка ; уклад. : І.С. Гриценко, В.А. Короткий, – К. : Либідь. – 2010.
31. Римське приватне право : підручник / Калюжний Р.А., Вовк В.М. : гол. ред. Гайдук Н.М., – К.: Атіка, 2012. – с. 407.
32. Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 204.
33. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / Є.О. Харитонов. – Одеса : видавець Букаєв В.В., 2016. – 396 с.
34. Agnieszka Kasprzak, Jerzy Krzynowek Prawo rzymskie. – Wydawnictwo C. H. Beck. – Warszawa, 2002.
35. Delia Guasco Popoli Italici : I'talia prima di Roma. Firenze, Italy : Giunti, 2007.
36. Jonson, Boris. The Dream of Rome / Boris Jonson. London. Harper Perennial, 2007. – 272 p.

37. Marek Kuryłowicz Prawo Rzymskie: Historia Tradycja Wspolczesnosc. – Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej. – Lublin/ 2013.

38. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

Тема 2. Поняття приватного права

Лекція 3. Поняття приватного права

Предмет, суб'єкт та метод римського цивільного права.

Визначення римського цивільного права та його співвідношення з сучасним цивільним правом України.

Співвідношення приватного права та цивільного права Стародавнього Риму та сучасної Європи.

1. Предметом римського цивільного права є майнові відносини, тобто регулюванню нормами цивільного права підлягали відносини з приводу обігу матеріальних об'єктів (речей, майна, результатів робіт та послуг). Суб'єктами майнових відносин, які регулювались цивільним правом були фізичні особи. В Римі лише вільна людина (persona) могла вступити у майнові відносини з іншою персоною. Раби не були суб'єктами права, а тому не могли вступати у правовідносини. Раб міг бути об'єктом цивільних відносин, з приводу якого фізичні особи могли, наприклад, укласти договір купівлі-продажу або дарування тощо. Правовим засобом регулювання цивільних правовідносин між фізичними особами був диспозитивний метод, що характеризується рівністю сторін, вільним волевиявленням та майновою незалежністю. З метою захисту цивільних прав, окрім диспозитивного методу, міг бути застосований імперативний, тобто наказовий метод. Наприклад, норми про застосування санкцій, які були обов'язковими для виконання.

2. Знаючи три ознаки цивільного права, тобто, які відносини воно регулює, між ким і за допомогою якого методу, можна надати визначення

римського цивільного права: це *система правових норм, що регулюють майнові відносини між фізичними особами диспозитивним методом*. Предметом регулювання сучасним цивільним правом є дещо ширше коло суспільних відносин. Окрім майнових відносин сучасне цивільне право регулює особисті немайнові відносини, які є не від'ємними від особи та не носять матеріального характеру, об'єктами яких є немайнові блага (наприклад, життя, здоров'я, ім'я, честь, ділова репутація, авторські права тощо). Суб'єктами сучасних цивільних правовідносин окрім фізичних осіб є також юридичні особи та суб'єкти публічного права (наприклад, держава, територіальні громади тощо). Метод правового регулювання сучасного цивільного права з часів Риму залишається незмінним – це диспозитивний метод.

3. Сучасне приватне право – це елемент правової системи, що містить у собі галузі цивільного, сімейного та торговельного права. В Римі приватне право (*ius privatum*) визнавалось як право вільних людей регулювати майнові відносини на власний розсуд, за вільним волевиявленням, не підпорядковуючись один одному. В основі цього права охорона і захист майнового інтересу фізичних осіб. Цивільне право (*jus civile*), право римлян – це початковий етап у розбудові ідеї приватного права Риму. Його подальший розвиток у контексті права народів (*ius gentium*) та преторського права (*jus honorarium*) дало можливість в процесі рецепції сформувати цілісну систему римського приватного права.

Семінарське заняття 2.

Поняття приватного права

1. Предмет та метод правового регулювання цивільних правовідносин в Римі.

2. Суб'єкти цивільного права в Римі.

3. Визначення римського цивільного права та його співвідношення з сучасним цивільним правом України.

4. Співвідношення приватного права та цивільного права Стародавнього Риму та сучасної Європи.

5. Співвідношення *ius privatum* та *ius civile*

Юридичні визначення, правила та терміни:

1. Приватне право – *ius privatum*
2. Цивільне право – *ius civile*
3. Право народів – *ius gentium*
4. Преторське право – *jus honorarium*
5. Природне право – *ius naturale*
6. Збірка цивільних законів – *Corpus iuris civilis*
7. Суворий закон, але це закон – *Dura lex, sed lex*
8. З точки зору чинного закону – *De lege lata*
9. З точки зору майбутнього закону – *De lege ferenda*
10. Публічне право не може бути змінено домовленістю приватних осіб – *Jus publicum privatorum pactis mutari non potest*

Завдання для самостійної роботи

Пояснити дефініції:

1. *Leges dias retrospectivum raro, et magna cum cautione sunt adhibendae neque enim Janus locatur in legibus* – Закони, що мають зворотню силу, рідко та з обережністю схвалюються, бо Янусу нема місця в праві.
2. *Leges suum ligenf latorem* – Закони повинні зобов'язувати того, хто їх пропонує.
3. *Leges vigilantibus, non dormientibus factae sunt* – Закони допомагають уважним, а не тим, хто дрімає.
4. *Legibus sumplis desinentibus, lege naturae utendum* – коли створені людиною Закони не дійсні, слід закликати Закон природний.
5. *Lex alterna* – вічний Закон; моральний Закон; природний Закон.
6. *Ex facto oritur jus* – З факту виникає право.

Література:

1. Дронніков В.К. Римське приватне право.- К., 1962.
2. Бірюков Ю.М. Государство и право Древнего Рима.- М., 1969.
3. Савельев В.А. История римского частного права.- М., 1986.
4. Подопрігора А.А. Схемы по римскому гражданскому праву.- Пенза, 1991.

5. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. Вид. 3 –є, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
6. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсесянца. – М.: Издательская группа ИНФРА – М НОРМА, 1996.
7. Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002.
8. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. – М.: Юрид. лит., 1989.
9. Римское частное право: Учебник под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994.
10. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник.. К.: Юрінком інтер, 2015 – с. 576.
11. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / Є.О. Харитонов. – Одеса : видавець Букаєв В.В., 2016. – 396 с.
12. Delia Guasco Popoli Italici : I'talia prima di Roma. Firenze, Italy : Giunti, 2007.
13. Jonson, Boris. The Dream of Rome / Boris Jonson. – London : Harper Perennial, 2007. – 272 p.
14. Marek Kuryłowicz Prawo Rzymskie: Historia Tradycja Wspolczesnosc. – Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej. – Lublin/ 2013.
15. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

Тема 3. Джерела римського права (2 год.)

Лекція 4. Джерела римського права

Поняття та види джерел римського права.

Розвиток системи правових норм в Римі.

**Кодифікація Юстиніана (кодекс, дігести, інституції, новели).
*Corpus iuris civilis.***

Діяльність юристів.

1. Джерела римського права – це ті правові форми за допомогою яких регулювались суспільні відносини в Римі. Історичні етапи розвитку римської держави породжували свої правові форми та їх періодичні кодифікації. Дослідники римського права виокремлюють джерела пізнання та джерела правоутворення Риму. Джерела пізнання римського права – це ті культурні цінності, досліджуючи які, вчені доходять висновків про особливості правового регулювання суспільних відносин в Римі. Такими джерелами є артефакти: твори мистецтва, архітектури, літератури, папіруси, монети тощо. Так, деякі комедії Плавта, які яскраво розкривали життя римлян до християнської доби, збереглися до нашого часу, серед них: «Скарб», «Віслюк», «Три монети» та інші. Джерелами римського права визнають звичаї, діяльність окремих юристів, яким було надано право офіційного тлумачення законів, постанови народних зборів, едикти магістратів і преторів, конституції імператорів.

2. Виникнення республіканського періоду у розвитку римської держави знаменувався важливою подією для становлення системи правових норм — розробки та видання кодексу, відомого під назвою законів XII таблиць (*Leges XII tabularum*). Звичаєве право не завжди допомагало в регулюванні відносин, особливо плебеїв із патриціями. Застосування права знаходилося у той час виключно в руках патриціанських магістратів, і ця неясність права відкривала можливість для всяких зловживань з боку цих останніх. Тому першою потребою плебеїв було встановити право, що діяло, у формі ясних писаних законів. У 451 р. до н.е. була вибрана комісія з десяти чоловік для написання законів — *Decemviri legibus scribundis*. До кінця року децемвири підготували значну

частину законодавства, зокрема 10 перших таблиць, які були схвалені народними зборами. Дещо пізніше були прийняті ще 2 таблиці. Формуляр законів XII таблиць до нас не дійшов, проте, за пізнішими джерелами, в яких згадуються норми «таблиць», в коментарях юристів, які є пам'ятками права, зберегли основний зміст більшості положень XII таблиць. Реконструкція законів XII таблиць, проведена Гаєм складалась з шести книг. У перших двох таблицях містились положення про цивільний процес; III таблиця — положення про неспроможного боржника; у IV таблиці містились положення про батьківську владу; V і VI таблиця — опіка та піклування, спадкування і власність; VII і VIII — зобов'язальні відносини; IX, X — публічні відносини; XI і XII таблиці — різного роду відносини. Більшість положень закону стосуються цивільних правовідносин та процесу. На думку Й. Покровського, закони XII таблиць мали велике значення для подальшого розвитку римського права, як синтез всієї епохи звичаєвого права та як основи для подальшого руху вперед.

3. Час від часу в Римі виникала необхідність упорядкування норм чинного законодавства та літературних джерел юристів, оскільки в житті народу за два-три сторіччя багато чого змінювалось, і звичайні вирішення класичних юристів виявлялися іноді непридатними для розв'язання спірних питань. Виникала потреба в повному і офіційному перегляді всієї правової системи, в підведенні підсумків всього багатовікового розвитку. За часів правління імператора *Юстиніана* була проведена колосальна робота з упорядкування конституцій та інших джерел права. Цю справу було доручено відомому правознавцю, що був на імператорській службі *Трибониану* та призначеній у 528 р. комісії з 10 чоловік. Комісією за рік було упорядковано та переглянуті колишні кодекси (*Gregorianus, Hermogenianus i Theodosianus*). 7 квітня 529 р. був обнародований *Codex Justinianus*, яким скасовано три попередніх. *Codex* є збіркою імператорських конституцій, що складається з 12 книг. Книга 1 містить конституції, що стосуються церковного права, статусу різних імператорських чиновників; книги 2 – 8 присвячені нормам цивільного права; книга 9 — кримінальне право; книги 10 – 12 – положення про державне управління. Другим етапом у впорядкуванні джерел було зібрання з уривків творів римських юристів, яким було надано право тлумачення *leges*. 30 грудня 533 р. багатотомне видання *Digesta* вступає в

дію. *Digesta*, або *Pandectae*, є зібранням уривків творів юристів, які розташовані у систематичному порядку, поділене на 50 книг. Всього цитовано 39 юристів.

Для учбових цілей у 533 р. складено офіційний елементарний курс цивільного права, що отримав звичайну для такого роду курсів назву *Institutiones*. Основним їх джерелом послужили Інституції Гая, які були поділені на 4 книги. Зміст їх складала питання про осіб, речі, зобов'язання (*personae, res, actiones*). На той час, коли Дигести і Інституції були закінчені, Юстиніаном були прийняті нові закони і кодекс, виданий в 529 р., виявився вже багато в чому застарілим. Перероблений і опублікований 16 листопада 534 р. *Codex repetitaeprae-lectionis* вступив в силу. Закони, що виходили після того, називаються *новелами* (*novellae leges*). Кодифікація Юстиніана була завершеною. У середні віки, коли відроджується вивчення римського права (починаючи з XII ст.), як одне ціле: *Codex Iustinianus; Digesta I-i; Institutiones I; Novellae I*. отримали загальну назву — *Corpus Juris Civilis*.

4. Діяльність юристів в Римі стала важливим внеском у розвиток римського права. У царський період і період ранньої республіки жерці утворювали колегію понтифіків, які могли вчиняти певні акти (наприклад, зміна ім'я), надавати консультації, в сакральному праві – встановлювати провину тощо. В період пізньої республіки, становленням світської юриспруденції, яка була поза межами владних повноважень, підірвано виняткове панування понтифіків. Юристи своїми тлумаченнями і роз'ясненнями законів допомагали всім охочим ознайомитися з правом. Розвитку юриспруденції сприяли: суворий формалізм права, який потребував постійного удосконалення своїх знань; просвітницька діяльність юристів; можливість вільній особі набути статусу магістрату або судді, що потребувало знань у сфері права; необхідність отримання елементарних знань всіма громадянами, що брали участь в політичному житті. За словами Цицерона, діяльність юристів виявлялася в трьох формах: *cavere* – розробка універсальних формул для різних юридичних актів (правочинів, договорів тощо); *respondere* – відповіді на запити приватних осіб з приводу певних спірних питань; *agere* – надання порад щодо складання позовів і правил поведження в судовому процесі. Серед авторів юридичних творів як джерел пізнання, що стали відомими в процесі

рецепції римського права є: Ціцерон (*Cicero*), Лабеон (*Labeo*), Муцій Сцевола (*Mucius Scaevola*), Павл (*Paulus*), Помпоній (*Pomponius*), Сабін (*Sabinus*), Федір (*Theodorus*), Трібоніан (*Tribonianus*), Ульпіан (*Ulpianus*), Зенон (*Zeno*).

Семінарське заняття 3.

Джерела римського права

1. Поняття та види джерел римського права.
2. Співвідношення поняття джерел римського права і джерел сучасного права.
3. Джерела пізнання римського права.
4. Розвиток системи правових норм в Римі.
5. Кодифікація Юстиніана.
6. Поняття *Corpus iuris civilis*.
7. Діяльність юристів як джерело римського права.

Юридичні визначення, правила та терміни:

1. Вступ – *introducta*
2. Публічне право – *ius publicum*
3. Приватне право – *ius privatum*
4. Цивільне право – *ius civile*
5. Право народів – *ius gentium*
6. Преторське право – *ius praetorum*
7. Природне право – *ius naturale*
8. Природний розум – *naturalis ratio*
9. Писаний розум – *ratio scripta*
10. Тлумачення права – *interpretation*
11. Збірка цивільних законів – *Corpus iuris civilis*
12. Суворий закон, але це закон – *Dura lex, sed lex*
13. З точки зору чинного закону – *De lege lata*
14. З точки зору майбутнього закону – *De lege ferenda*
15. Звичай править законом – *Mos legem regit*
16. Закон не має зворотної сили – *Lex prospicit, non respicit*
17. Закон завжди точний – *Lex semper certa est*

18. Право – це наука про те, що добре та справедливе – *Jus est ars boni et aequi*
19. Право полягає в силі – *Jus est in armis*
20. Публічне право не може бути змінено домовленістю приватних осіб – *Jus publicum privatorum pactis mutari non potest*
21. Справедливість – це підкорення писаним законам – *Iustitia est obtemperatio scriptis legibus*
22. Закон має бути стислим – *Legem brevem esse oportet*
23. Закони з усіма говорять однаковим голосом – *Leges cum omnibus semper una atque eadem voce loquuntur*
24. Закони людські народжуються, живуть та помирають – *Leges humanae nascuntur, vivunt et moriuntur*
25. Звичай створювати та переробляти закони є найнебезпечніший – *Legis figendi et praefigendi consuetude periculosissima est*

Завдання для самостійної роботи

Пояснити дефініції:

1. *Lex citius tolerare vult privatum damnum quam publicum malum* – Закон скоріше допустить втрату для приватної особи, ніж суспільне зло.
2. *Lex dilatores semper exhorref* – Закон завжди відчуває відразу до зволікань.
3. *Non jus ex regula, sed regula ex jure* – не Закон впливає із правила, а правило із Закону.
4. *Salus populi (reipublicae) suprema lex est (est suprema lex)* – благо народу (держави) – вищий Закон.
5. *Iustitia est obtemperatio scriptis legibus* – справедливість – це підкорення писаним законам.

Література:

1. Дронніков В.К. Римське приватне право. – К., 1962.
2. Бірюков Ю.М. Государство и право Древнего Рима. – М., 1969.
3. Савельев В.А. История римского частного права. – М., 1986.
4. Подопригора А.А. Схемы по римскому гражданскому праву.– Пенза, 1991.

5. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. Вид. 3 –є, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
6. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа ИНФРА – М НОРМА, 1996.
7. Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002.
8. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. – М.: Юрид. лит., 1989.
9. Римское частное право: Учебник под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994.
10. Пам’ятники римського права: Закони XII таблиц. Институции Гая. Дигести Юстиниана. – М.: зерцало, 1997.
11. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник.. К.: Юрінком інтер, 2009 – с. 576.
12. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.
13. Новицкий И.Б. Римское право. 7-е изд., М.: Теис, 2005.
14. Джонаро Франчози Институционный курс римского права. М. 2005.
15. Дигесты Юстиниана. Перевод на русский язык с параллельным латинским текстом, в восьми томах. М. Статут. 2005.
16. Рудоквас А.Д. Сборник задач и проверочных вопросов по римскому частному праву. СПб., 1996.
17. Институции Юстиниана. Пер. с лат. Д. Расснера, под ред. Л.Л. Кофанова, В.А. Томсинова. М., 1998.
18. Дигесты Юстиниана. Избранные фрагменты, в переводе и с примечаниями И.С.Перетерского. М., 1984.
19. Юлий Павел. Пять книг сентенций к сыну. Фрагменты Домиция Ульпиана. Пер. Е.И. Штаерман, отв. ред. и сост. Л.Л. Кофанов. М., 1998.
20. Кодекс Феодосия о рабах. Пер. с лат. А. Коптева // Древнее право. № 1. 1996.
21. Аннерс Э. История европейского права. М., 1994.

22. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. М., 1994.
23. Боброва Н.Е., Хорошилов А.Н. История источников римского права. М.: «Союз», 1999.
24. Давид Р. Основные правовые системы современности. М., 1988.
25. Медведев И.П. Правовая культура Византийской империи. СПб., 2001.
26. Нисенбаум М. Via Latina ad Ius. М., 1996.
27. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / Є.О. Харитонов. – Одеса : видавець Букаєв В.В., 2016. – 396 с.
28. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

Тема 4. Судова система в Римі (2 год.)

Лекція 5. Судова система в Римі

Приватна саморозправа.

Передумови виникнення суду в Римі.

Судова система в Римі. Поняття і види судових процесів.

Сторони та учасники цивільного процесу.

Легісакційний, формулярний та екстраординарний судові процеси.

1. Звичай, як основне джерело правил регулювання відносин між людьми в додержавний період передбачав можливість захищати свої життєві інтереси самостійно. Здебільшого фізична сила і вміння її застосувати були основним знаряддям захисту. Кривдник міг бути підданий фізичному покаранню. За вбивство була кровна помста. Якщо виникала суперечка і вербально вона не вирішувалася, то спір, міг бути розв'язаний у двобію або у змаганні. Хто вигравав – той був правий у спорі. Законами XII таблиць було дозволено вбивство злодія на місці його злочину, це розглядалось як самооборона. З часом відбулась регламентація приватної

саморозправи, коли не можна було завдати більшої за обсягом майнової шкоди порушнику, ніж обсяг тої шкоди, яка спричинена ним. Поступово держава бере на себе тягар розв'язання майнових суперечок і захисту прав та інтересів як держави так й її громадян. Проте, на землях поза межами SPQR, зокрема, у землях германських племен, приватна саморозправа залишається ще не одне століття дієвим способом захисту своїх інтересів.

2. Судова система в Римі виникає на засадах звичаєвого права. Магістрати (консули, претори), які мали вищу силу (*imperium*) організовують систему державних судів (*judicium*) для вирішення спорів. Розгляд присяжними суддями справи по суті має назву *30tatute30tion*. Судовий розгляд вважався законним (*judicium legitimum*) за умови, якщо спір відбувався між римськими громадянами, його розглядав суддя – римський громадянин і судочинство відбувалось в межах першого мильного каменю від Риму (*domi*).

3. Своїм наслідком конфлікт інтересів може мати або негативний (сторони не задовольняють свого інтересу) або позитивний (коли відстоюється суб'єктивне право) результат. Судовий процес як форма захисту та реалізації прав спрямований на досягнення саме позитивного результату у розв'язанні конфліктної ситуації. Процесуальні дії ґрунтуються на автономії волі сторін та їх рівності. Історія римського права знає три історичні етапи розвитку судового процесу в Римі: легісакційний (*legis actiones*), формулярний та екстраординарний (*extraordlnaria cognitio*).

4. *legis actiones* – це система цивільного процесу, що діяла впродовж періоду республіки. Судовий процес відбувався у дві стадії: у претора (*in iure*) і перед суддею (*apud iudicem*). У стадії *in iure* претор виконував формальну функцію щодо прийняття позову до розгляду і передачі його до другої стадії. Сторони повинні були скрупульозно точно формулювати свої вимоги *in jure*, оскільки щонайменша помилка могла привести до припинення розгляду. Якщо сторони домовлялись про мирову угоду, то спір міг бути завершеним у першій стадії, за допомогою процедури *litiscontestatio*, якою свідками в присутності претора засвідчувався той факт, що сторони знайшли компроміс зі спірного питання і не мають майнових претензій один до одного. Надалі розгляд справи припинявся і сторони вже не мали права вдруге звертатись до суду за розглядом питання

з того ж самого предмету спору. У разі відсутності мирової угоди в першій стадії, претор передавав справу до розгляду судді. У стадії *apud iudicem* суддя проводив судове слідство: з'ясовував обставини справи, вивчав докази, викликав і допитував свідків по справі, ухвалював рішення, яке було остаточним і оскарженню не підлягало. Рішення з цивільних справ називалось вирокком – *sententia*, яка оголошується сторонам усно, без будь-яких формальностей та без вказівки мотивів. Процес *legis actiones* був досить формалізованим.

5. На зміну процесу *legis actiones*, законом Ебуція (*lex Aebutia*) і двома законами Юлія (*duae leges Juliae*) приходить формулярний процес *per formulas*. Обов'язок формулювати предмет суперечки з представників сторін перекладається на претора. У претора сторони викладають вербально свої вимоги. У свою чергу претор сам формує вимоги сторін в особливій записці (*formula*) судді, якого він призначає для розгляду справи. Складові формули претора наступні: зазначення імені судді, який буде розглядати справу; *demonstratio* – факти і обставини, з яких позивач виводить свої вимоги; *intentio* – зміст вимог позивача; *condemnatio* – доручення судді звинуватити або виправдати відповідача в залежності від того, чи підтвердиться вимога позивача чи ні; *exceptio* – заперечення відповідача на вимоги позивача. Складена формула є інструкцією для судді, який розглядає справу по суті. За межі формули ні сторони, ні суддя не мають права виходити. Формулярний процес так як й *legis actiones* просякнутий процесуальним формалізмом. У формулярному процесі зберігається поділ на дві стадії: у претора (*in iure*) і перед суддею (*apud iudicem*).

6. В період принципату поряд з формулярним процесом набирає силу екстраординарний процес (*extraordlnaria cognitio*), який відбувається в одну стадію. З часом він відтісняє процес *per formulas* і за часів періоду абсолютної монархії стає єдиним. Проведена Діоклетіаном реформа місцевого управління довершила справу поступового витіснення старого формулярного процесу. Вся територія держави була розділена на нові провінції, причому відмінність між провінціями імператорськими і сенатськими зникло: всіма провінціями управляють імператорські намісники — *praesides* або *rectores*. У самому Римі відбулося переміщення юрисдикції: судова влада перейшла остаточно з рук преторів в руки

praefectus urbi. Особа, права якої порушені могла звернутися до магістрату з проханням захистити його адміністративними заходами влади. Якщо магістрат знаходив прохання заслуговуючої уваги, він сам розбирав справу, виносив те або інше рішення і потім сам особисто ж виконував це рішення. Такий адміністративний розгляд називався *cognitio*, в протлежність цивільному судовому процесу — (*extra ordinem judiciorum privatorum*). *Extraordinaria cognitio* все більше поширюється в *SPQR*. Імператор, як перший в державі магістрат, мав право на таке ж адміністративне вирішення всяких справ. Швидке розповсюдження отримує *extraordinaria cognitio* в імператорських провінціях. Тепер весь процес збудований за владним принципом (*imperium*). *Extraordinaria cognitio* відбувався в закритому режимі, не публічно, виклик до суду є офіційним. Суд починає справу тільки за позовом позивача. Суд не може у своєму вирішенні вийти за межі тих вимог, які зазначені у позові. Вирок є не думкою третейського судді (*sententia*), а владним наказом носія *imperium* (*decretum*). Скарга позивача заноситься в протокол судової установи (*apud acta*) і потім офіційно повідомляється відповідачеві. Оскільки немає розділення процесу на дві стадії, то по суті немає і *litiscontestatio*. На вирок можлива апеляція до вищої інстанції. Останньою інстанцією є імператор. Виконання вироку є завершальною стадією процесу, яку виконував спеціальний державний орган.

Семінарське заняття 4.

Судова система в Римі

1. Звичаєве право та приватна саморозправа.
2. Становлення судової системи в Римі.
3. Елементи судової системи.
4. Сторони та учасники цивільного процесу.
5. Поняття і види судових процесів.
6. Правова характеристика легісакційного, формулярного та екстраординарного судових процесів.

Юридичні визначення, правила та терміни:

1. Виправдувальний вирок – *Sententia absolutoria*
2. Бути одноголосно виправданим – *Omnibus sententiis absolve*
3. Ніхто не зобов'язаний звинувачувати самого себе, хіба що перед богом – *Accusare nemo se debet, nisi coram Deo*
4. Справу закінчено – *Causa finita est*
5. Професійний суддя доводить справу до кінця – *Boni judicis est litem dirimere*
6. Потрібно, законно, прийнятно (Формула погодження судових вироків) – *Grata, rata et accepta*
7. Хто? Що? Де? З чієї допомоги? Навіщо? Яким чином? Коли? (Класичний перелік питань для з'ясування обставин події або злочину) – *Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis? Cur? Quomodo? Quando?*
8. Покарання без закону – *Poena sine lege*
9. Не двічі за одне й теж – *Non bis in idem*
10. Покарання не буває вічним, але вина є вічною – *Poena non potest, culpa perennis erit*

Завдання для самостійної роботи

Пояснити дефініції:

1. *Optima 33tatute quae minimum relinquit arbitrio judicis; optimus judex qui minimum sibi* – той Закон найкращий, який найменше залишає для вирішення судді; той суддя найкращий, який бере на себе менше всього.
2. *Omnis inlerpretatio vel declaraf, vel extendit, vetrestrictingil* – кожне тлумачення або проголошує, або розширює, або обмежує.
3. *Optima enim est legis interpretres consuetude, optimus 33tatut interpretres consuetude* – бо ж звичай є кращий тлумачник Закону.
4. *Optima 33tatute interpretatrix omnibus particulis ejusdem inspecfis (est) ipsum statutum* – кращий тлумачник Закону, враховуючи всі його деталі, є сам Закон.
5. *Contra factum non datur argumentum* – проти фактів аргументи не діють.

Література:

1. Дронніков В.К. Римське приватне право.- К., 1962.
2. Бірюков Ю.М. Государство и право Древнего Рима.- М., 1969.
3. Савельев В.А. История римского частного права.- М., 1986.
4. Подопригора А.А. Схемы по римскому гражданскому праву.- Пенза, 1991.
5. Подопригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. Вищих навч. Закладів. Вид. 3 –є, перероб. Та доп. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
6. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа ИНФРА – М НОРМА, 1996.
7. Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002.
8. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. С чешск. – М.: Юрид. лит., 1989.
9. Римское частное право: Учебник под ред. Проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994.
10. Пам’ятники римського права: Закони XII таблиц. Институции Гая. Дигести Юстиниана. – М.: зерцало, 1997.
11. Подопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник.. К.: Юрінком інтер, 2009 – с. 576.
12. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.
13. Новицкий И.Б. Римское право. 7-е изд., М.: Теис, 2005.
14. Джонаро Франчози Институционный курс римского права. М. 2005.
15. Дигесты Юстиниана. Перевод на русский язык с параллельным латинским текстом, в восьми томах. М. Статут. 2005.
16. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / Є.О. Харитонов. – Одеса : видавець Букаєв В.В., 2016. – 396 с.
17. Marek Kuryłowicz Prawo Rzymskie: Historia Tradycja Wspolczesnosc. – Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej. – Lublin/ 2013.

18. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

Тема 5. Вчення про позов (2 год.)

Лекція 6. Вчення про позов

Поняття і види позовів.

Особливі засоби преторського захисту.

Поняття позовної давності. Законні строки.

Перерва та призупинення позовної давності.

1. Будь-яке порушення сучасного суб'єктивного права може бути захищено в судовому порядку. В Римі для захисту порушених прав та інтересів особи була розроблена система позовів, які забезпечували захист порушених прав під час тих чи інших типових життєвих ситуацій. Захист за допомогою позову (*actio*) був безпосередньо пов'язаний з матеріальним правом, але не міг застосовуватись, якщо це право не підпадало під конкретну категорію позовів, що передбачають державний захист. Позовом є право особи звернутись до суду з належною їй вимогою¹². Формуляри окремих позовів друкувались в преторських едиктах. Найбільш поширеними були речові позови (*actiones in rem*), спрямовані на визнання права відносно конкретної речі та особисті позови (*actiones in personam*), спрямовані на виконання певного зобов'язання боржником.

2. Відмінною від судового захисту, особливою адміністративною формою захисту прав та інтересів осіб, були засоби преторського захисту. Такий захист відбувався за допомогою наказу, який називався інтердиктом. Претор застосовував такі форми захисту: стипуляція, введення у володіння, реституція та штрафні санкції. Якщо особа не знаходила захисту своїх порушених прав в суді за допомогою *jus civile*, можна звернутися до консула, а потім до претора з проханням захистити його. Претор особисто

---

¹² Див.: D.44.7.51. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

провадив розслідування — *causae cognitio*, а потім, якщо дійсно треба було захистити право, віддавав стороні, яка його порушила, відповідний наказ: віддати річ, виконати певну дію, утриматись від певних дій тощо. Якщо наказ не виконувався, то заявник звертається до претора удруге із заявою, і тоді претор, примушує осіб, які сперечаються до процесуального парі за допомогою *sponsiones* (*sponsio* позивача і *restipulatio* відповідача — «якщо я зробив що-небудь проти наказу претора, обіцяю виплатити стільки-то» і т. п.). Особливу форму судово-адміністративного захисту складають *stipulationes praetoriae*. *Stipulatio* є те ж, що *sponsio*, тобто урочиста обіцянка сплатити або зробити що-небудь, що дається у вигляді відповіді на урочисте питання контрагента. Ще один зі способів преторського захисту є *missio in possessionem*: претор на прохання прохача вводить його у володіння цілим майном або окремою річчю іншої особи. Для відновлення стану особи, в якому вона знаходилась до вчинення нею з іншою особою правочину, на укладення якого у неї не було законних підстав (правочин укладено під оманю або примусом), претор міг застосувати *restitutio in integrum*.

3. Позовна давність – це погашення можливості процесуального захисту прав та інтересів особи в суді. Строк позовної давності в Римі встановлювались у відповідності до закону. В сучасному праві строки позовної давності можуть бути передбачені домовленістю сторін. Класичне римське право знало законні строки, які відрізнялись від строків позовної давності. Пропущення законного строку припиняло саме право, яке мала особа. Наприклад, порука діяла впродовж двох років, після чого автоматично припинялась. Пропущений строк позовної давності право не припиняв, проте, особа втрачала можливість процесуального захисту свого права в судовому порядку.

Семінарське заняття 5.

Вчення про позов

1. Поняття та система позовів в Римі.
2. Співвідношення принципу захисту прав в Римі та сучасному праві.
3. Процесуальний захист прав.

4. Особливі засоби преторського захисту.
5. Поняття позовної давності.
6. Законні строки.
7. Перерва та призупинення позовної давності.

Юридичні визначення, правила та терміни

1. Перед судом – *Ad curiam*
2. Справа ще в суді – *Adhuc sub iudice Jus est*
3. Справу закінчено, можна розходитись – *Actum est, ilicet*
4. Необхідно вислухати іншу сторону – *Audiatur et altera pars*
5. Прецедент судового рішення – *Auctoritas rei judicatae*
6. Право є мистецтво добра і справедливості – *Jus est ars boni et aequi*
7. Мудрого карають не тому, що було вчинено проступок, але для того, щоб на майбутнє не вчинявся – *Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur*
8. Хай живе правосуддя ! – *Fiat justitia!*

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

Пояснити дефініції:

1. *Nunquam fictio sine lege* – нема фікції без права.
2. *Contra non valentem non currit praescriptio* – давність не тече проти того, хто юридичне не здатний звернутись за судовим захистом.
3. *Currit tempus contra desides et sui juris contemptores* – час працює не на недбайливих і не на тих, хто не турбується про свої права.

Література:

1. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. - М., 1956, 1960, 1972.
2. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. - Л., 1974.
3. Черниловский З.М. Лекции по римскому частному праву. - М., 1991.
4. Підопригора О.А. Основы римського приватного права.- К., 1995.
5. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник.. К.: Юрінком інтер, 2009 – с. 576.

6. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Издание 2-е, – М.: 2005.

7. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.

8. Рехтина И.В. Правовая определенность (res judicata) в истории права Древнего Рима // История государства и права : научное-право издание / Изд. группа «Юрист». – М., 2011. - № 22. – с. 43-46.

9. Римське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І.С. Гриценка ; уклад. : І.С. Гриценко, В.А. Короткий, – К. : Либідь. – 2010.

10. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

Тема 6. Особи (2 год.)

Лекція 7. Особи

Поняття особи та суб'єкта права.

Правосуб'єктність в Римі.

Поняття правоздатності.

Виникнення та припинення правоздатності. Зміст правоздатності. Обмеження правоздатності.

Поняття дієздатності. Обмежена дієздатність та частково дієздатні особи.

Опіка та піклування.

Правове положення окремих верств населення Риму.

Поняття юридичної особи та її правові ознаки.

Види юридичних осіб.

Семінарське заняття 6.

Особи

1. Поняття особи та суб'єкта права.

2. Статуси правосуб'єктності в Римі.

3. Поняття правоздатності. Виникнення та припинення правоздатності.

4. Зміст правоздатності. Обмеження правоздатності.

5. Поняття дієздатності.
6. Обмежена дієздатність та частково дієздатні особи.
7. Співвідношення інституту опіки і піклування в Римі та сучасному праві.
8. Правове положення окремих верств населення Риму.
9. Поняття юридичної особи та її правові ознаки. Співвідношення інституту юридичної особи в Римі та сучасному праві.
10. Види юридичних осіб.

Юридичні визначення, правила та терміни

1. Аргумент до людини – *Argumentum ad hominem*
2. Аргумент до здорового глузду – *Argumentum ad iudicium*
3. Божевільний не має волі – *Furiosi nulla voluntas est*
4. Божевільний покараний своїм божевіллям – *Furiosus furore solo punitur*
5. Дитина мало чим відрізняється від божевільного – *Infans non multum a furioso distat*
6. Особа свого права – *Homo sui juris*
7. Особа чужого права – *Homo alieni juris*
8. Юридична особа – *Collegium*
9. Злиття двох корпорацій в одну – *Unitas personarum*
10. Корпорація – *Universitas*

Завдання для самостійної роботи

Пояснити дефініції:

1. *Ius quo universitates utuntur est idem quod habent privati* – право, що регулює діяльність корпорацій, таке ж, що й право, яке регулює діяльність приватних осіб.
2. *Filius est nomen naturae, sed haeres nomen juris* – "син" є природна назва, але "спадкоємець" є назва юридична.
3. *Idem agens et patiens esse non potest* – особа в один і той же час не може бути суб'єктом і об'єктом дії.
4. *In plena vita* – повністю живий, тобто існуючий як в фізичному так і цивільному значенні.

5. *Nihil facit error nominis cum de corpore constat* – помилка в імені не має значення, коли є впевненість стосовно особи.

6. *Omnia persona est homo, sed non vicissim* – кожна особа (кожний суб'єкт права) є людина, але не навпаки.

7. *Persona est homo, cum statur quodam consideratus* — особа є людина, яка розглядається в її ставленні до деякого статусу.

8. *Solvitur adhuc societas etiam morte socii* – товариство перестає існувати також в разі смерті одного з товаришів.

9. *Universitas vel corporatio non dicitur aliquid facere nisi id sit collegialiter deliberatum, etiamsi major pars id faciat* – вважається, що юридична особа або корпорація нічого не здійснює, якщо це не обговорено колективно, хоч би більшістю членів.

Література:

1. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. – М., 1993.

2. Підпригора О.А. Основы римского частного права. – К., 1995.

3. Суворов Н.С. Об юридических лицах по римскому праву. – М.: «Статут», 2000.

4. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.

5. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Издание 2-е, – М.: 2005.

6. Marek Kuryłowicz Prawo Rzymskie: Historia Tradycja Współczesność. – Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. – Lublin/ 2013.

7. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monrooft/page/n8/mode/1up>

Тема 7. Сімейні правовідносини в Римі (2 год.)

Лекція 8. Сімейні правовідносини в Римі

Поняття сім'ї в римській державі.

Агнатське та когнатське споріднення.

Шлюб та його види. Конкубінат.

Поняття заручин і посагу.

Умови вступу в шлюб і підстави розлучення.

Майнові відносини подружжя.

Батьківська влада. Емансипація.

Семінарське заняття 7.

Сімейні правовідносини в Римі

1. Поняття сім'ї в римській державі.
2. Види споріднення в Римі
3. Поняття шлюбу в Римі та його види. Конкубінат.
4. Поняття заручин і посагу.
5. Умови вступу в шлюб і підстави розлучення.
6. Майнові відносини подружжя.
7. Батьківська влада. Емансипація.

Юридичні визначення, правила та терміни

1. Вигнання з дому сина або дочки, що не скасовує батьківської влади – *Abdicatio liberorum*.

2. Відмова опікуна від виконання обов'язків з опіки – *Abdicatio tutelae*.

3. Справедливість найбільш прихильна до жінок, дітей та кредиторів – *Aequitas uxoribus, liberis, creditoribus maxime favet*.

4. Пока живу, надіюсь – *Dum spiro, spero*

5. В здоровому тілі здоровий дух – *Mens sana in corpore sano*

6. Жодного дня без рядка – *Nula dies sine linea*

7. Заручини, взаємна обіцянка взяти шлюб – *Pactum de contrahendo matrimonio*

8. Право трьох ночей жінки, яка перебуває у шлюбі *sine manu* – *Ius tertii*

9.Що для хвороби ліки, те для справ право – *Quod medicamenta morbis exhibent, hoc jura negotiis*

10.Що не дозволяється жінкам, не дозволяється й чоловікам – *Quod non licet feminis, aequè non licet viris*

Завдання для самостійної роботи

Дослідити:

- а) особливості інститутів заручин (*sponsalia*) і посагу в класичному шлюбі;
- б) виникнення конкубінату;
- в) особливості шлюбного дарування;
- г) співвідношення понять роду та сім'ї в Римі;
- д) співвідношення поняття шлюбу в римському праві та сучасному українському праві;
- е) договірне регулювання майнових відносин подружжя в Римі.

Література:

1. Катрич В.М. Государство и право Древнего Рима.– К., 1974.
2. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности, государства. Соч. 2-е изд. Т. 21.
3. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. Вид. 3 –є, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
4. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа ИНФРА – М НОРМА, 1996.
5. Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002.
6. Римское частное право: Учебник под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994.
7. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.
8. Єфіменко А. Поняття шлюбу в римському праві та в українському сучасному праві // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 101-105.

9. Михальнюк О. Договірне регулювання майнових відносин подружжя у римському приватному праві // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 94-100.

10. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

Тема 8. Спадкове право

Лекція 9. Спадкове право

Поняття спадкового права.

Поняття і види спадкування.

Спадкування за заповітом.

Спадкування за законом.

Прийняття спадщини.

Перехід прав і обов'язків спадкодавця до спадкоємця.

Спадкова трансмісія.

Сингулярне наступництво.

Семінарське заняття 8.

Спадкове право

1. Поняття спадкового права.
2. Поняття і види спадкування.
3. Спадкування за заповітом.
4. Спадкування за законом.
5. Прийняття спадщини. Перехід прав і обов'язків спадкодавця до спадкоємця.
6. Спадкова трансмісія. Сингулярне наступництво.

Юридичні визначення, правила та терміни:

1. Не можна одночасно спадкувати одну й ту ж саму спадщину і по заповіту, і по закону – *Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*

2. Заповіт – *Testamentum*
3. Спадкоємець – завжди спадкоємець – *Semel heres semper heres*
4. В силу закону – *Ipso jure*
5. Наследника дає Бог, а не людина – *Heredem Deus facit, non homo*
6. Законний спадкоємець – *Heres legitimus*

Завдання для самостійної роботи

1. Пояснити дефініцію:

- 1.1. *Vona vacancia* – виморочна спадщина
- 1.2. *Hereditas facens* – лежача спадщина
- 1.3. *Familiam habeto* – нехай візьме господарство

2. Дослідити:

- 2.1. Форми заповіту;
- 2.2. Легати і фідейкоміси;
- 2.3. Співвідношення спадкової трансмісії в римському праві та сучасному українському праві.

Література:

1. Новицький І.Б. Основи римського громадянського права. М., 1993.
2. Підпригора О.А. Основи римського приватного права.- К., 1995.
3. Гетьман-Павлова Римське приватне право. Курс лекцій в схематичному викладі. Учебне посібник. М.: Юристь, 2005.
4. Гарсія Гаррідо М.Х. Римське приватне право: Казуси, іски, інститути. М.: 2005.
5. Пам'ятники римського права: Закони XII таблиц. Інституції Гая. Дигести Юстиніана. – М.: зерцало, 1997.
6. Яцишин Є. Заповідальні відкази в Україні та Римі // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число IX. – с. 165-178.
7. Agnieszka Kasprzak, Jerzy Krzynowek Prawo rzymskie. – Wydawnictwo C. H. Beck. – Warszawa, 2002.
8. Marek Kuryłowicz Prawo Rzymskie: Historia Tradycja Współczesność. – Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. – Lublin/ 2013.

9. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ I

1. Рецепція римського приватного права
2. Роль кодифікації Юстиніана.
3. Класифікація історичних періодів розвитку римського права.
4. Утворення Риму.
5. Правова культура народів, що утворили Рим.
6. Поняття спадкування.
7. Відмінність римського цивільного права від римського приватного права.
8. Спадкування за правом представлення.
9. Спадкова трансмісія.
10. Передумови виникнення римського права та системи римського права.
11. Державний устрій Риму.
12. Батьківська влада.
13. Спадкування за законом.
14. Підстави припинення шлюбу.
15. Новели Юстиніана.
16. Система державного суду.
17. Відмінність кодексу Юстиніана від сучасного кодексу.
18. Основи римської сім'ї.
19. Особливості формулярного процесу.
20. Поняття суду, судового процесу.
21. Опіка і піклування.
22. Визначення римського цивільного права.
23. Спадкування за заповітом.
24. Часткова дієдатність.
25. Джерела пізнання римського приватного права.
26. Діяльність юристів – як джерело правоутворення.

27. Відмінність едиктів магістратів від едиктів імператора.
28. Види позовів.
29. Поняття юридичної особи.
30. Відмінність звичаю від звичаєвого права.
31. Майнові відносини подружжя.
32. Види юридичних осіб в Римі.
33. Роль претора у легісакційному і формулярному процесах.
34. Ознаки юридичної особи.
35. Спадкування за законом.
36. Інституції Юстиніана.
37. Учасники та сторони судового процесу.
38. Система римського приватного права.
39. Предмет регулювання цивільно-правових відносин.
40. Обмежена дієдатність.
41. Поняття позову.
42. Суб`єкти римського цивільного права.
43. Предмет римського приватного права.
44. Елементи кодифікації Юстиніана.
45. Конкубінат.
46. Система цивільного процесу.
47. Джерела правоутворення.
48. Поняття шлюбу.
49. Поняття цивільної правоздатності.
50. Поняття сім`ї.
51. Рабський пікулій.
52. Особливості легісакційного процесу.
53. Поняття особи та суб`єкта права.
54. Правосуб`єктність в Римі.
55. Емансипація та батьківська влада.
56. Правове положення окремих верств населення.
57. Умови вступу в законний шлюб.
58. Література з римського права.
59. Вітчизняні та зарубіжні романисти.
60. Черги спадкування за законом.

Змістовий модуль II.
РЕЧОВЕ ПРАВО ТА ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Тема 9. Речове право та його види (2 год.)

Лекція 10. Речове право та його види

Виникнення речового права в Римі.

Поняття речового права.

Співвідношення інституту речового права в римському праві та сучасному українському праві.

Види речового права.

Поняття речей.

Види речей. Майно та плоди.

Семінарське заняття 9.

Вчення про речі

1. Поняття речового права в Римі
2. Поняття та види речового права.
3. Співвідношення класифікація речей у римському праві та сучасному цивільному праві
4. Характеристика окремих видів речей.
5. Майно та плоди.

Юридичні визначення, правила та терміни:

1. Об'єднання речей, благодійний фонд – *universitas bonorum*
2. Речі складні, складені (будинок, перстень з каменем) – *universitas rerum cohaerentium*
3. Сукупність кількох самостійних речей, об'єднаних для спільної цілі (*стадо*) – *universitas rerum distantium*
4. Земля; ґрунт; суша; земна поверхня; країна, край – *Terra*
5. Землетрус – *Terrae motus*
6. Заповітна земля – *Terra testamentalis*
7. Римська імперія – *Orbis terrarum*
8. Нічийна земля – *Terra nullius*

9. Скарб, монети та дорогоцінності, приховані так давно, що після знаходження вже неможливо встановити їх власника – *Thesaurus*
10. Місто, оточене стіною – *Urbs, urbis*

Завдання для самостійної роботи

Пояснити дефініцію:

1. *Mercis appellatione homines non continere* – слово «товар» не застосовується до людей.
2. *Merx est quicquid vendi potest* – товаром є все те, що може бути продано.
3. *Fructus sine usu esse non potest* – плоди мають приносити користь.

Література:

1. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. Вид. 3 –є, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
2. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа ИНФРА – М НОРМА, 1996.
3. Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002.
4. Римское частное право: Учебник под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994.
5. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.
6. Кодинець А. Безтілесні речі у римському та сучасному приватному праві // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 48-59.
7. Рехтина И.В. Правовая определенность (res judicata) в истории права Древнего Рима // История государства и права : научное-право издание / Изд. группа «Юрист». – М., 2011. - № 22. – с. 43-46.
8. Римське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І.С. Гриценка ; уклад. : І.С. Гриценко, В.А. Короткий, – К. : Либідь. – 2010.

9. Майданник Р. Концепція безтілесних речей: римське право і сучасність // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 37-47.

Тема 10. Володіння та його види (2 год.)

Лекція 11. Володіння та його види

Поняття володіння та його види.

Правові наслідки визнання набувача речей добросовісним і недобросовісним.

Набуття та припинення володіння.

Захист володіння.

Семінарське заняття 10.

Поняття володіння в Римі

1. Поняття володіння та його види.
2. Зміст володіння.
3. Набуття та припинення володіння.
4. Посесорний захист володіння.
5. Петиторний захист володіння.

Юридичні визначення, правила та терміни:

1. Слово "товар" застосовується лише для рухомого майна – *Mercis appellatio ad res mobiles tantum pertinet*
2. Право володіти – *Jus possidendi*
3. Право користуватися – *Jus utendi*
4. Право розпоряджатися – *Jus abudendi*
5. Право захищати – *Jus vidicandi*

Завдання для самостійної роботи (5 год.)

Пояснити дефініцію:

1. *Neto dare potest quod non habet* – Ніхто не може віддати те, чого не має.

2. *Res nullius cedit primo occupanti* – Безхазяйна річ слідує за тим, хто її першим захопив.

Література:

1. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. – М.: Юрид. лит., 1989.
2. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. М., 1993.
3. Підопригора О.А. Основы римського приватного права. – К., 1995.
4. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.
5. Римське приватне право : підручник / Калюжний Р.А., Вовк В.М. : гол. ред. Гайдук Н.М., – К.: Атіка, 2012. – с. 407.

Тема 11. Право власності (2 год.)

Лекція 12. Право власності

Поняття права власності.

Співвідношення інституту власності в римському праві та сучасному українському праві.

Види права власності.

Зміст права власності.

Способи набуття та припинення права власності.

Захист права власності (віндикаційний позов та негаторний позов).

Семінарське заняття 11.

Поняття права власності в Римі

1. Поняття права власності.
2. Види права власності.
3. Зміст права власності.
4. Способи набуття та припинення права власності.
5. Захист права власності (віндикаційний позов та негаторний позов).

Юридичні визначення, правила та терміни:

1. Право володіти – *Jus possidendi*
2. Право користуватися – *Jus utendi*
3. Право розпоряджатися – *Jus abudendi*
4. Право захищати – *Jus vindicandi*
5. Передавати право або титул на майно – *ātum*.
6. Об'єднання речей, благодійний фонд – *universitas bonorum*
7. Речі складні, складені (будинок, перстень з каменем) – *universitas rerum cohaerentium*
8. Сукупність кількох самостійних речей, об'єднаних для спільної цілі (*stado*) – *universitas rerum distantium*

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

Дослідити:

- а) особливості поняття *condominium*;
- б) особливості поняття публіціанового позову;
- в) поняття евікції в римському праві.

Література:

1. Безклубий І., Романченко А. Відповідальність за евікцію в Стародавньому Римі та цивільному праві України с.54-65 / Відповідальність у приватному праві : монографія / [І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014 – 416 с. – (Серія «Про українське право»).
2. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. Вид. 3 –є, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
3. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа ИНФРА – М НОРМА, 1996.
4. Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002.
5. Римское частное право: Учебник под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994.

6. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.

Тема 12. Права на чужі речі (1 год.)

Лекція 13. Права на чужі речі

Поняття прав на чужі речі: виникнення та розвиток.

Поняття і види сервітутів.

Емфітевзис і суперфіцій.

Поняття заставного права.

Застава та її форми (фідуціарна угода, ручна застава, іпотека).

Семінарське заняття 12.

Права на чужі речі

1. Поняття прав на чужі речі: виникнення та розвиток.

2. Поняття і види сервітутів.

3. Емфітевзис і суперфіцій.

4. Застава та її форми (фідуціарна угода, ручна застава, іпотека).

5. Захист прав на чужі речі.

Юридичні визначення, правила та терміни

1. Не може бути сервітуту на власну річ – *Nulli res sua servit*

2. Право користування чужою землею – *Jus emphyteutioum*

3. Право користування чужою землею для забудови – *Superficies*

4. Право користування чужим приміщенням – *Habitatio*

5. Право користування чужою річчю без одержання прибутків від неї

– *Usus*

6. Право користування чужою річчю і одержання прибутків від неї –

Usufructus

7. Справедлива застава – *Sacramentum iustum*

8. Несправедлива застава – *Sacramentum iniustum*

9. Балка, брус – *Tignum*

10. Сервітутне право класти балку на чужу стіну – *Tigni immitendi*

Завдання для самостійної роботи

Пояснити дефініції:

1. *Nuda proprietas* – гола власність на річ
2. *Salva substancia* – відсутність розпорядження отриманою річчю
3. *Servitus in faciendo consistere nequit* – сервітут не може бути в будь-якій дії

Література:

1. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. М., 1993.
2. Підопригора О.А. Основы римського приватного права. – К., 1995.
3. Гетьман-Павлова Римское частное право. Курс лекций в схематическом изложении. Учебное пособие. М.: Юристъ, 2005.
4. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Издание 2-е, – М.: 2005.
5. Римське приватне право : підручник / Калюжний Р.А., Вовк В.М. : гол. ред. Гайдук Н.М., - К.: Атіка, 2012. – с. 407.

Тема 13. Вчення про зобов'язання (4 год.)

Лекція 14. Поняття зобов'язання

Поняття зобов'язального права та зобов'язання.

Підстави виникнення зобов'язання.

Поняття юридичного факту.

Поняття правочину

Види правочинів

Лекція 15. Зміст зобов'язання

Зміст зобов'язання.

Класифікація зобов'язань.

Сторони в зобов'язанні.

Заміна сторін у зобов'язанні.

Виконання зобов'язання.

Наслідки невиконання зобов'язання.

Умови цивільної відповідальності.

Семінарське заняття 13.

Загальне вчення про зобов'язання

1. Поняття зобов'язального права.
2. Зміст зобов'язання.
3. Класифікація зобов'язань.
4. Підстави виникнення зобов'язання.
5. Сторони в зобов'язанні.
6. Виконання зобов'язання.
7. Способи забезпечення виконання зобов'язання.
8. Наслідки невиконання зобов'язання.

Юридичні визначення, правила та терміни

1. Той зробив, кому вигідно – *Is fecit cui prodest*
2. Відповідає тілом той, хто не може відповідати грошима – *Luit in corpore, qui non habet in aere*
3. Груба необережність дорівнює умислу – *Magna culpa dolus est*
4. Невинному нема кого боятися – *Neminem metuit innocens*
5. Ніхто не може бути покараний за свої думки – *Nemo cogitationis poenam patitur*
6. Ніхто не може віддати те, чого не має - *Nemo dare potest quod non habet*
7. Ніхто не бере на себе зобов'язань, надаючи пораду – *Nemo ex consilio obligatur*
8. Ніхто не може бути винен самому собі – *Nemo potest sibi debere*
9. Ніхто не зобов'язаний передбачати майбутнє – *Nemo tenetur divinare*
10. Не двічі за одне й теж – *Non bis in idem*
11. Покарання не буває вічним, але вина є вічною – *Poena non potest, culpa perennis erit*
12. Покарання без закону – *Poena sine lege*
13. Пізнє розкаяння зрідка буває щирим – *Poenitentia sera raro est vera*

14. Краще обережність, ніж виправлення – *Praestat cautela quam niedela*
15. Що явно не заборонено, те дозволено – *Quae non sunt prohibita, permissa intelliguntur*
16. Хто творить зло, той не любить світла – *Qui male agit, odit lucem*
17. Ніхто не зобов'язаний робити щось більш можливого – *Ultra posse nemo obligatur*
18. Кого вигода того й ризик – *Cuius jus commodum, eius periculum*
19. Зобов'язання – *obligatio*
20. Дати – *Dare*
21. Зробити – *Facere*
22. Надати – *Praestare*
23. Діяти законним чином – *Per legis actiones*
24. Непереборна сила – *Vis major*
25. Вина – *Culpa*

Завдання для самостійної роботи (6 год.)

Пояснити дефініції:

1. *Impossibilium nulla obligatio est* – не існує обов'язку виконати неможливе.
2. *Incaute factum pro non facto habetur* – необережна дія розцінюється як невиконання.
3. *Injuria non praesumitur* – шкода не презюмується.
4. *Casus a nullo praestantur* – за випадок ніхто не відповідає.
5. *Nemo ex aliena iactura lucrum facere debet* – ніхто не повинен наживатися на чужих збитках.
6. *In facto quod se habet ad bonum et malum, magis de bono quam de malo lex intendit* – у вчинку, що може вважатись поганим або добрим, право звертає увагу більше на добрий, ніж на поганий бік.
7. *Ius ex injuria non oritur* – право не може виникнути з правопорушення.
8. *Ius non habende, lute non paretur* – тому, хто не має права, можна безпечно не підкорятися.
9. *Impossibilium nulla est obligatio* – зобов'язання не виникає, якщо його предмет неможливий

10. *Magna culpa dolus est* – Груба необережність дорівнює умислу

Література:

1. Бажанов В. Поняття зобов'язання в римському праві та його рецепція в країнах Європи // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 71-75.
2. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. М., 1993.
3. Підпригора О.А. Основы римского частного права.- К., 1995.
4. Кофанов Л.Л. Обязательственное право в архаическом Риме: Долговой вопрос (VI - IV вв. до н.э.). – М.: Юрист, 1994.
5. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.
6. Безклубий І., Кошиль Ю. Causa правочину в римському праві // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Вип. № 75, Київ, 2007. – с. 10-15.
7. Харитонов Є.О. Основы римского частного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / Є.О. Харитонов. – Одеса : видавець Букаєв В.В., 2016. – 396 с.

Тема 14. Загальне вчення про договір

Лекція 16. Загальне вчення про договір

Поняття договору.

Співвідношення поняття правочину та поняття договору.

Види договорів.

Умови дійсності договору.

Зміст договору.

Укладення та припинення договору.

Представництво.

Семінарське заняття 14.

1. Поняття договірної зобов'язання.
2. Співвідношення поняття правочину та поняття договору.
3. Класифікація договорів.

4. Умови дійсності договору.
5. Зміст договору.
6. Укладення та припинення договору.
7. Представництво.

Юридичні визначення, правила та терміни

1. Юридична дія, здійснена для вигляду – *Negotium simulatiōnum*
2. Стипуляція, формальний, абстрактний усний контракт, формальна обіцянка, умова договору – *Stipulatio*
3. Назва договору зі взаємним рівноцінним виконанням – *Synallagma*
4. Що явно не заборонено, те дозволено – *Quae non sunt prohibita, permissa intelliguntur*
5. Боргова розписка, вексель у двох примірниках, платіжне зобов'язання – *Syngrapha*

Завдання для самостійної роботи

Пояснити дефініції:

1. *Legem enim contractus dat* – договір створює право.
2. *Contractus ex turpi causa, vel contra bonos mores nullus est* – договір, укладений з дурною метою або проти доброї моралі, нікчемний.
3. *Contractus legem ex conventionione accipiunt* – юридичною підставою договору є правочин.

Література:

1. Підпригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. Вид. 3 –є, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
2. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В.С. Нерсисянца. – М.: Издательская группа ИНФРА – М НОРМА, 1996.
3. Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002.
4. Римское частное право: Учебник под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994.

5. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.

6. Лукіша К. Зобов'язання в римському приватному праві: окремі аспекти // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 76-86.

7. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / Є.О. Харитонов. – Одеса : видавець Букаєв В.В., 2016. – 396 с.

Тема 15. Окремі види договорів (1 год.)

Лекція 17. Окремі види договорів

Вербальні договори.

Літеральні договори.

Реальні договори (позика, позичка, зберігання).

Консенсуальні договори (купівля-продаж; найму речей, робіт, послуг; доручення; товариства).

Деякі аспекти відмінності окремих видів договорів в римському праві від договорів у сучасному цивільному праві.

Безіменні контракти та їх види.

Пакти та їх види.

Семінарське заняття 15.

Договори в римському приватному праві

1. Вербальні та літеральні договори.
2. Реальні договори.
3. Загальна характеристика договору позики.
4. Загальна характеристика договору позички.
5. Загальна характеристика договору зберігання.
6. Консенсуальні договори.
7. Загальна характеристика договору купівлі-продажу.
8. Загальна характеристика договору найму, його види.
9. Загальна характеристика договору доручення.

10. Загальна характеристика договору товариства.
11. Поняття безіменних контрактів та їх види.
12. Пакти та їх види.

Юридичні визначення, правила та терміни:

1. Контракт є взаємне зобов'язання (тобто угода сторін) – *Contractus est ultro citroque obligatio*
2. Проформа, заради форми (дотримання форми при укладанні договорів) – *Pro forma*
3. Договірне право – *Lex contractus*
4. Точна копія чого-небудь – *Facsimile*
5. Договір створює право – *Legem enim contractus dat*
6. Юридично здатний вчинити правочин або укласти договір – *Capax negotii*
7. Договір про неіснуючий предмет є недійсним – *Charta de non ente non ualet*

Завдання для самостійної роботи

Пояснити дефініції:

1. *Cum in corpore dissentitur, apparet nulam esse acceptionem* – якщо є розбіжності по суті, вбачається, що акцепт відсутній.
2. *In contractibus, ladle insunt quae sunt moris et consuetudinis* – в договорах мовчазно передбачається дотримання звичок і звичаїв.
3. *In conuentionibus contmhentium uoluntas potius quam uerba spectari placuit* – в договорах треба виходити з намірів сторін, а не тільки з вживаних ними слів.

Література:

1. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права. М., 1993.
2. Підопригора О.А. Основы римського приватного права. – К., 1995.
3. Гетьман-Павлова Римское частное право. Курс лекций в схематическом изложении. Учебное пособие. М.: Юристъ, 2005.
4. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.

5. Пам'ятники римського права: Закони XII таблиц. Институции Гая. Дигести Юстиниана. – М.: зерцало, 1997.

6. Майданник Н. Натуральні зобов'язання в приватному праві Стародавнього Риму // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 87-93.

7. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / Є.О. Харитонов. – Одеса : видавець Букаєв В.В., 2016. – 396 с.

8. Marek Kurylowicz Prawo Rzymskie: Historia Tradycja Wspolczesnosc. – Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej. – Lublin/ 2013.

Тема 16. Позадоговірні зобов'язання (2 год.)

Лекція 18. Позадоговірні зобов'язання

Поняття інституту позадоговірних зобов'язань.

Особливості відмінності інституту позадоговірних зобов'язань в римському праві від інституту позадоговірних зобов'язань в сучасному цивільному праві.

Класифікація позадоговірних зобов'язань.

Зобов'язання ніби з договорів (квазідоговорів).

Деліктні зобов'язання.

Зобов'язання ніби з деліктів (квазіделіктів).

Семінарське заняття 16.

Позадоговірні зобов'язання

1. Поняття інституту позадоговірних зобов'язань.

2. Класифікація позадоговірних зобов'язань.

3. Зобов'язання ніби з договорів (квазідоговорів).

4. Деліктні зобов'язання.

5. Зобов'язання ніби з деліктів (квазіделіктів).

Юридичні визначення, правила та терміни

1. Де є вина, там є покарання – *Ubi culpa est, ibi poena subesse debet*

2. Де є право, там є захист – *Ubi jus, ibi remedium*

3. Де є ризик, там має бути й вигода – *Ubi periculum, ibi est lucrum*
4. Деє небезпека, там є закон – *Ubi periculum, ibi lex*
5. Початок виправдання – визнання вини – *Initium est salutis notitia peccati*
6. У судженнях поспіх – *In iudicando criminosa est celeritas*
7. Образа дією – *Injuria realis*
8. Образа словом – *Injuria verbalis*

Завдання для самостійної роботи (5 год.)

Пояснити терміни:

- а) *periculum* (ризик загибелі речі);
- б) *evictio*;
- в) *culpa*.

Література:

1. Відповідальність у приватному праві : монографія / [І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014 – 416 с. – (Серія «Про українське право»).
2. Підпригора О.А. Основи римського приватного права. – К., 1995.
3. Гарсія Гаррідо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005.
4. Пам'ятники римського права: Закони XII таблиц. Институции Гая. Дигести Юстиниана. – М.: зерцало, 1997.
5. Безклубий І. Зобов'язання з деліктів у Стародавньому Римі // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Вип. № 76, Київ, 2007. – с. 115-117.
6. Римське приватне право : підручник / Калюжний Р.А., Вовк В.М. : гол. ред. Гайдук Н.М., - К.: Атіка, 2012. – с. 407.
7. Agnieszka Kasprzak, Jerzy Krzynowek Prawo rzymskie. – Wydawnictwo C. H. Beck. – Warszawa, 2002.
8. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ II

1. Види володіння.
2. Набуття та припинення права власності.
3. Умови дійсності договору.
4. Право на чужі речі.
5. *Vis maior*.
6. Види речей.
7. Зміст права власності.
8. Поняття речей.
9. Виникнення та припинення володіння.
10. Емфітевіз.
11. Поняття права власності.
12. Суперфіцій.
13. Посесорний захист.
14. Види зобов'язань.
15. Поняття володіння.
16. Іпотека.
17. Негаторний позов.
18. Відмінність одностороннього правочину від одностороннього договору.
19. Відмінність реальних контрактів від консесуальних.
20. Реституція.
31. *Culpa*.
32. Позадовірні зобов'язання.
33. Фідуціарна угода.
34. Припинення зобов'язань.
35. Стипуляція.
36. Особливі засоби преторського захисту.
37. *Causa*.
38. Наслідки визнання набувача добросовісним і недобросовісним
39. Види речового права.
40. Підстави виникнення зобов'язань.
41. Поняття зобов'язального права.
42. Сторони у зобов'язанні.

43. Вербальні та літтеральні контракти.
44. Види права власності.
45. Сервітут.
46. Види консесуальних контрактів.
47. Петиторний захист.
48. Засоби забезпечення зобов'язань.
49. Види реальних контрактів.
50. Поняття договору.
51. Поняття делікту.
52. Поняття зобов'язання.
53. Віндикація.
54. Застава.
55. Наслідки невиконання зобов'язання.
56. Відмінність договору позики від договору позички.
57. Відмінність захисту володіння від захисту права власності.
58. Відмінність правочину від договору.
59. Емфітевзіс та суперфіцій.
60. Момент переходу права власності за договором купівлі-продажу.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

1. Роль кодифікації Юстиніана.
2. Манципація.
3. Види володіння.
4. Умови вступу в шлюб.
5. Набуття та припинення права власності.
6. Поняття спадкування.
7. Відмінність римського цивільного права від римського приватного права.
8. Умови дійсності договору.
9. Спадкування за правом представлення.
10. Право на чужі речі.
11. *Vis maior*.
12. Види речей.
13. Зміст права власності.
14. Спадкова трансмісія.
15. Поняття речей.
16. Виникнення та припинення володіння.
17. Емфітевзіс.
18. Еманціпація.
19. Позовна давність.
20. Поняття права власності.
21. Батьківська влада.
22. Суперфіцій.
23. Спадкування за законом.
24. Підстави припинення шлюбу.
25. Посесорний захист.
26. Новели Юстиніана.
27. Система державного суду.
28. Види зобов'язань.
29. Відмінність кодексу Юстиніана від сучасного кодексу.
30. Поняття володіння.
31. Іпотека.

32. *Culpa*.

33. Відмінність одностороннього правочину від одностороннього договору.

34. Відмінність реальних контрактів від консесуальних.

35. Реституція.

36. Негаторний позов.

37. Основи римської сім'ї.

38. Особливості формулярного процесу.

39. Позадовірні зобов'язання.

40. Поняття суду, судового процесу.

41. Фидуціарна угода.

42. Опіка і піклування.

43. Припинення зобов'язань.

44. Визначення римського цивільного права.

45. Спадкування за заповітом.

46. Стипуляція.

47. Часткова дієдатність.

48. Особливі засоби преторського захисту.

49. *Causa*.

50. Джерела пізнання римського приватного права.

51. Види володіння.

52. Діяльність юристів - як джерело правоутворення.

53. Види речового права.

54. Підстави виникнення зобов'язань.

55. Відмінність едиктів магістратів від едиктів імператора.

56. Види позовів.

57. Поняття юридичної особи.

58. Відмінність звичаю від звичаєвого права.

59. Майнові відносини подружжя.

60. Поняття зобов'язального права.

61. Види юридичних осіб в Римі.

62. Роль претора у легісакціоному і формулярному процесі.

63. Сторони у зобов'язанні.

64. Ознаки юридичної особи.

65. Вербальні та літтеральні контракти.

66. Види права власності.
67. Сервітут.
68. Спадкування за законом.
69. Інституції Юстиніана.
70. Види консесуальних контрактів.
71. Відмінність речового права від зобов'язального права.
72. Учасники та сторони процесу.
73. Петиторний захист.
74. Система римського приватного права.
75. Засоби забезпечення зобов'язань.
76. Види реальних контрактів.
77. Предмет регулювання цивільно-правових відносин.
78. Обмежена дієздатність.
79. Поняття позову.
80. Суб'єкти римського цивільного права.
81. Поняття договору.
82. Предмет римського приватного права.
83. Поняття делікту.
84. Елементи кодифікації Юстиніана.
85. Конкубінат.
86. Система цивільного процесу.
87. Джерела правоутворення.
88. Поняття шлюбу.
89. Поняття цивільної правоздатності.
90. Поняття зобов'язання.
91. Поняття сім'ї.
92. Рабський пікулій.
93. Наслідки визнання набувача добросовісним і недобросовісним.
94. Особливості легісакційного процесу.
95. Віндикація.
96. Рецепція римського приватного права.
97. Поняття особи та суб'єкта права.
98. Застава.
99. Наслідки невиконання зобов'язання
100. Відмінність договору позики від договору позички.

101. Відмінність захисту володіння від захисту права власності.
102. Відмінність правочину від договору.
103. Емфітевзіс та суперфіцій.
104. Момент переходу права власності за договором купівлі-продажу.
105. Відмінність емфітевзису від оренди.
106. Правосуб'єктність в Римі.
107. Емансипація та батьківська влада.
108. Правове положення окремих верств населення.
109. Умови вступу в законний шлюб.
110. Література з римського права.
111. Вітчизняні та зарубіжні романисти.
112. Черги спадкування за законом.
113. Поняття манципації.
114. Класифікація історичних періодів розвитку римського права.
115. Утворення Риму.
116. Правова культура народів, що утворили Рим.
117. Відмінність односторонніх договорів від двосторонніх.
118. Відмінність контрактів від пактів.
119. Право народів.
120. *Bona fides*.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажанов В. Поняття зобов'язання в римському праві та його рецепція в країнах Європи // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 71-75.
2. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. – М.: Юрид. лит., 1989.
3. Безклубий І. Зобов'язання з деліктів у Стародавньому Римі // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Вип. № 76, Київ, 2007. – с. 115-117.
4. Безклубий І., Кошиль Ю. Causa правочину в римському праві // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Вип. № 75, Київ, 2007. – с. 10-15.
5. Безклубий І.А., Романченко А.А. Інститут евікції в Стародавньому Римі та цивільному праві України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 5. – с. 44-55.
6. Безклубий І. Шляхом рецепції римського права // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 7-13.
7. Бойко І. Особливості впливу римського приватного права на розвиток цивільного законодавства в Україні // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 28-36.
8. Бірюков Ю.М. Государство и право Древнего Рима.- М., 1969.
9. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : монографія / [І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014 – 448 с. – (Серія «Про українське право»).
10. Відповідальність у приватному праві : монографія / [І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. – К. : Грамота, 2014 – 416 с. – (Серія «Про українське право»).
11. Газиева И.А. Латынь и римское право: учеб. для вузов - М.: Экзамен, 2004.
12. Гарсиа Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты. М.: 2005. - 812 с.

13. Гетьман-Павлова И.В. Римское частное право. Курс лекций в схематическом изложении. Учебное пособие. М.: Юристъ, 2005.
14. Джонаро Франчози Институционный курс римского права. М. 2004. - 428 с.
15. Дигесты Юстиниана. Перевод на русский язык с параллельным латинским текстом, в восьми томах. М. Статут. 2005.
16. Дождев Д.В. Римское частное право. Учебник для вузов. Издание 2-е, – М.: 2005. - 704 с.
17. Дронніков В.К. Римське приватне право.- К., 1962.
18. Єфіменко Л. Рецепція римського права як чинник українського нотаріату// Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 120-145.
19. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. - Л., 1974.
20. Катрич В.М. Государство и право Древнего Рима.- К., 1974.
21. Кодинець А.Безтілесні речі у римському та сучасному приватному праві // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 48-59.
22. Кофанов Л.Л. Обязательственное право в архаическом Риме: Долговой вопрос (VI - IV вв. до н.э.). – М.: Юрист, 1994.
23. Кудинов О.А. Римское право. Курс лекций: учебное пособие для вузов. - М.: Экзамен, 2007.
24. Лукіша К. Зобов'язання в римському приватному праві: окремі аспекти // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 76-86.
25. Майданник Р.Концепція безтілесних речей: римське право і сучасність // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 37-47.
26. Майданник Н.Здоров'я як особливий об'єкт правовідносин із надання допомоги (медичних послуг): римське право і сучасність // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 60-64.
27. Майданник Н. Натуральні зобов'язання в приватному праві Стародавнього Риму // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 87-93.

28. Михайлов А.М. Генезис континентальной юридической догматики: монография –М. Юрлитинформ. 2012. - 496 с.
29. Михальнюк О. Договірне регулювання майнових відносин подружжя у римському приватному праві // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 94-100.
30. Пам'ятники римського права: Закони XII таблиц. Інституції Гая. Дигести Юстиніана. – М.: зеркало, 1997.
31. Подопригора А.А. Схеми по римському гражданському праву.- Пенза, 1991.
32. Подопригора О.А. Основи римського приватного права.- К., 1995.
33. Подопригора О.А. Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. Вид. 3 –є, перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
34. Подопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник.. К.: Юрінком інтер, 2009 – с. 576.
35. Покровский И.А. История Римского права / И.А. Покровский. – Мн.: Харвест, 2002.
36. Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 204.
37. Рехтина И.В. Правовая определенность (res judicata) в истории права Древнего Рима // История государства и права : научное издание / Изд. группа «Юрист». – М., 2011. - № 22. – с. 43-46.
38. Римское частное право: Учебник под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994. – с. 544.
39. Римське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / за ред. І.С. Гриценка ; уклад. : І.С. Гриценко, В.А. Короткий, – К. : Либідь. – 2010.
40. Римське приватне право : підручник / Калюжний Р.А., Вовк В.М. : гол. ред. Гайдук Н.М., - К.: Атіка, 2012. – с. 407.
41. Рясенцев В.А. Сборник схем по римскому гражданскому праву.- М., 1979.
42. Савельев В.А. История римского частного права.- М., 1986.
43. Скрипилев Е.А Основы римского права. М.: 2005.

44. Харитонов Є., Харитонova О. Феномен рецепції римського права і суміжні правові явища // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 14-35.

45. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / Є.О. Харитонов. – Одеса : видавець Букаєв В.В., 2016. – 396 с.

46. Хутыз М. Римское частное право.- М., 1994.

47. Черниловский З.М. Лекции по римскому частному праву. - М., 1991.

48. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности, государства. Соч. 2-е изд. Т. 21.

49. Яцишин Є. Заповідальні відкази в Україні та Римі // Про українське право. Рецепція римського права / За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2015. – Число ІХ. – с. 165-178.

50. Agnieszka Kasprzak, Jerzy Krzynowek Prawo rzymskie. – Wydawnictwo C. H. Beck. – Warszawa, 2002.

51. Delia Guasco Popoli Italici : I'talia prima di Roma. Firenze, Italy : Giunti, 2007.

52. Jonson, Boris. The Dream of Rome / Boris Jonson. – London: Harper Perennial, 2007. – 272 p.

53. Marek Kurylowicz Prawo Rzymskie: Historia Tradycja Wspolczesnosc. – Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej. – Lublin/ 2013.

54. The Digest of Iustinian – Translated by Charles Henry Monro – Cambridge At the University Press. 1904. URL: <https://archive.org/details/digestofjustinia01monruoft/page/n8/mode/1up>

Навчальне видання

ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРАВА

Навчально-методичний комплекс
дисципліни
для студентів
спеціальності 081 «Право»

БЕЗКЛУБИЙ Ігор Анатолійович